

ՎԱՐՂԱՆ ԱԹՈՅԱՆ

*Ազգային անվտանգության խորհրդի
աշխատակազմի ազգային անվտանգության
նազմավարության իրականացման վարչության
դիտարկումների բաժնի գլխավոր մասնագետ,
ՀՊՏՀ իրավագիտության և քաղաքագիտության
ամբիոնի ասիստենտ, տնտեսագիտության թեկնածու*

«ՈՒՂԵՂԱՅԻՆ ԿԵՆՏՐՈՆՆԵՐ». ԱՆՑՅԱԼ, ՆԵՐԿԱ ԵՎ ԱՊԱԳԱ

Կանխատեսելով ապագան՝ մենք կերտում ենք այն...

XXI դարի հարավուստիստ աշխարհում ապագայի կանխատեսման, տարբեր ոլորտներին վերաբերող պետության արտաքին և ներքին քաղաքականության մշակման և, վերջապես, ազգային անվտանգության ապահովման գործում առանցքային նշանակություն ունեն անցյալ դարի ֆենոմեն համարվող «ուղեղային կենտրոնները» կամ, ինչպես երբեմն դրանք այլ կերպ անվանվում են մասնագիտական գրականության մեջ՝ «մտքի ֆաբրիկաները»: Այդպիսի կենտրոնները գիտահետազոտական ինստիտուտների էվոյուցիոն զարգացման հերթական փուլն են, որոնք կարելի է բնորոշել որպես ինտելեկտուալ արտադրանք թողարկող կազմակերպություններ: Ինչպես ժամանակին դիպուկ նշել է խնդրի հետազոտող Փոլ Դիքսոնը՝ քաղցկեղի կամ աստղադիտարանի հետազոտության ինստիտուտները գիտահետազոտական կենտրոններ են, սակայն դրանցից ոչ մեկը «մտքի ֆաբրիկա» չէ: Մյուս կողմից՝ խումբը, որ կառավարության հանձնարարությամբ կազմում է ապագա քաղաքականության կանխատեսումը, ֆիրման, որ նոր գիտական մեթոդներին վերաբերող խորհրդատվություն է տրամադրում կառավարությանը, գիտնականների խումբը, որ միավորվում է գիտական կոլեկտիվում՝ տեխնոլոգիաների կամ ժողովրդավարության ապագայի տեխնոլոգիաների ուսումնասիրության համար, սրանք բոլորը «մտքի ֆաբրիկաներ» են¹:

¹ Տե՛ս **Диксон П.**, Фабрики мысли. М., 2004, էջ 44-47:

Վերոնշյալի համատեքստում հետաքրքրական է Ս. Սոլովովնիկովի և Ս. Չերնիշի կարծիքը, ըստ որի՝ համընդգրկուն քաղաքականության ինտելեկտուալ ապահովումն առաջին հերթին կապված է «ուղեղային տրեստների» կամ «ուղեղային կենտրոնների» հետ: Դրանք իրականացնում են գործնական քաղաքական փորձաքննություն, պատրաստում վերլուծական նյութեր և հիմնարար աշխատություններ: Ինտելեկտուալ արտադրանքի բոլոր այս տեսակները տարբերվում են համաշխարհային գործընթացների ռազմավարական տեսլականով, որը հիմնված է քաղաքական և տնտեսական ոլորտներում փոփոխությունների միջոցով ցանկալի արդյունքներին հասնելու վրա: Դա է ուղեղային կենտրոնների և ակադեմիական հետազոտությունների գործունեության արդյունքների հիմնական տարբերությունը²:

Ուշադրության է արժանի նաև Հարվարդի համալսարանի պրոֆեսոր Ս. Բուշեի մոտեցումը, ով ձևակերպել է 9 չափորոշիչ, ըստ որոնց հետազոտական կազմակերպությունը բնորոշվում է որպես «ուղեղային կենտրոն».

- գործում է մշտական հիմունքներով,
- մասնագիտացված է քաղաքական ոլորտի համար հանրային կարևոր որոշումների արտադրության գործում,
- ունի աշխատակազմ, որն իր ամբողջ աշխատանքային օրը նվիրում է հետազոտություններին, ստեղծում է ինքնատիպ գաղափարներ, իրականացնում տեղեկատվության համակարգային վերլուծություն և ապահովում խորհրդատվություն,
- համակարգային վերլուծության արդյունքները, ինքնատիպ գաղափարների ձևով, հասցվում են քաղաքական գործիչներին և հանրությանը,
- պատասխանատվություն չի կրում կառավարության գործունեության համար,
- ձգտում է անկախության՝ մասնավոր շահերից, սեփական օրակարգի ընտրության մեջ, իր հետազոտությունների շրջանակներում պահպանում է ազատությունը,
- հիմնական գործունեությունը չի սահմանափակվում կրթական ծառայությունների մատուցմամբ և դիպլոմների հանձնմամբ,
- ի տարբերություն զուտ առևտրային կառույցների՝ ոչ վերջին հերթին, բացահայտ կամ ոչ բացահայտ նպատակը հանրային բարիքի արտադրությունն է³:

Հարկ է նշել, որ «ուղեղային կենտրոն» (think tank) հասկացությունը շրջանառության մեջ է դրվել Երկրորդ աշխարհամարտից հետո: Ներկայումս այդպես են անվանվում այն կազմակերպությունները, որոնց ուսումնասիրության և հետազոտական հետաքրքրությունների շրջանակներում են գտնվում պետության, հասարակության և առանձին կազմակերպությունների արտաքին և ներքին քաղաքականության, դրանց մշակման և իրականացման վերաբերյալ բազմաոլորտ հիմնախնդիրները:

Հատկանշական է, որ «ուղեղային կենտրոն» հասկացությունն առաջին անգամ սկսեց օգտագործվել հանրահայտ ՌԵՆԴ (RAND) կորպորացիայի⁴

² Տե՛ս **Солодовников С., Черныш С., Мозговые центры запада,**

http://nash-sovremennik.ru/archive/2008/n12/233-237_Solodovnikov_Chernysh.pdf

³ Տե՛ս **Boucher S.,** Europe and its think tanks; a promise to be fulfilled. An analysis of think tanks specialized in European policy issues in the enlarged European Union, Studies and Research No 35, October, Paris, Notre Europe, 2004, էջ 2-3:

կողմից՝ անցյալ դարի 40-ական թվականների վերջին: Վերոնշյալ տերմինը աստիճանաբար յուրացվեց և իր կայուն տեղը գտավ համապատասխան մասնագիտական գրականության մեջ: Այդպես սկսեցին անվանվել այն կազմակերպությունները, որոնք քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և ռազմական ոլորտներում զբաղվում էին գործնական մշակումներով:

Մեր օրերում «ուղեղային կենտրոնները» դառնում են ոչ միայն ներպետական, այլ նաև, որոշ դեպքերում, համընդհանրական հասարակական-քաղաքական դերակատարներ, որոնց ազդեցության կերպը շատ հեռու է զուտ գիտական և կրթական հաստատության վերաբերյալ հասարակության ավանդական պատկերացումներից:

Վերոնշյալի համատեքստում փաստենք, որ ժամանակակից «ուղեղային կենտրոնները» անցել են ձևավորման ավելի քան հարյուրամյա ճանապարհ: Դեռևս 19-րդ դարի երկրորդ կեսին ԱՄՆ-ի ակադեմիական և համալսարանական շրջանակներում սկսեց արմատավորվել այն գիտակցությունը, որ անհրաժեշտ է փոխադարձ կապ ապահովել գիտնականների և քաղաքական գործիչների միջև: Դրա իրագործման նպատակով նախաձեռնվեց Մեծ Բրիտանիայի և Գերմանիայի՝ որպես առաջատար եվրոպական երկրների փորձի ուսումնասիրությունը: Արդյունքում ստեղծվեցին Սոցիալական գիտությունների ամերիկյան ընկերակցությունը (1865), Տնտեսագիտության ամերիկյան ընկերակցությունը (1885), Քաղաքագիտության ամերիկյան ընկերակցությունը (1903), Ամերիկյան սոցիոլոգիական ընկերակցությունը (1905): Ուշագրավ է, որ ԱՄՆ-ի վերոնշյալ կազմակերպությունների հիմնական տարբերությունը եվրոպականներից այն էր, որ այդ ընկերակցություններն իրենց առջև խնդիր էին դրել ակտիվորեն համագործակցելու քաղաքական գործիչների հետ և ներառելու գիտական փորձաքննության արդյունքները առանցքային որոշումների կայացման գործընթացներում⁵:

Նույն տարիներին ԱՄՆ-ում ստեղծվում էին խոշոր բարեգործական հիմնադրամներ, որոնցից շատերը, օրինակ՝ Ռասել Սեյջի հիմնադրամը (1907), Քարնեգիի կորպորացիան (1911), Ռոքֆելերի հիմնադրամը (1913) գիտական, փորձագիտական գործունեության ֆինանսավորման գործում մինչև այսօր կարևորագույն դեր են խաղում:

Ըստ էության, Ռասել Սեյջի հիմնադրամը, այդ եզրի արդի իմաստով, առաջին «ուղեղային կենտրոնն» էր ԱՄՆ-ի պատմության մեջ: Սկզբնապես հիմնադրամի ղեկավարությունը ծրագրում էր երկրի սոցիալ-տնտեսական խնդիրների հետազոտության կազմակերպման համար դրամաշնորհներ տրամադրել՝ այդ աշխատանքներում ներգրավելով առաջատար համալսարանների պրոֆեսորների: Սակայն 20-րդ դարի սկզբին համալսարանական շրջանակներում գիտության և դասավանդման միջև առաջնայնությունը տրվում էր դասավանդմանը: Ուստի, առաջադրված նպատակն իրագործելու համար, կազմակերպիչները ստիպված էին գիտնականներին ևս ընդգրկել աշխատակազմում⁶:

Ժամանակակից «ուղեղային կենտրոնների» ձևավորման հերթական կարևոր փուլը ամերիկյան վարչախմբի կառավարման և աշխատակազմի

⁴ Տե՛ս www.rand.org

⁵ Տե՛ս **Smith J.**, The Idea Brokers. Think tank and the rise of the new policy elite. N.Y.: The Free Press, 1993, էջ 24-27:

⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 41:

հավաքագրման մեթոդի փոփոխությունն էր: Այսպես՝ «Մեծ դեպրեսիայի» տարիներին ԱՄՆ-ի նախագահ Ֆ. Ռուզվելտը նախընտրում էր փորձագետներին աշխատանքի ընդունել ուղղակիորեն կառավարությունում: Դրան հակառակ՝ Հ. Թրումենին հատուկ էր կառավարման վարչական ոճը: Վերջինիս նախագահության տարիներին դաշնային կառավարության աշխատակազմի աստիճանական կրճատման գործընթաց սկսվեց: Բազմաթիվ փորձագետներ, ովքեր նախորդ շրջանում ընդունվել էին աշխատանքի, այլևս չէին ներառված աշխատակազմում: Այդ շրջանին է վերագրվում կառավարության կողմից ֆինանսավորվող «ուղեղային կենտրոնների» հիմնումը. 1948 թ. անվտանգության և ԱՄՆ-ի շահերի պաշտպանության ոլորտում հետազոտությունների անցկացման նպատակով ստեղծվել է «ՌԵՆԴ» կորպորացիան, 1961 թ.՝ Հադսոնի ինստիտուտը, 1968 թ.՝ Քաղաքի հիմնախնդիրների ինստիտուտը:

Անցյալ դարի 70-ական թվականների սկիզբը բնորոշվում է ԱՄՆ-ում «ուղեղային կենտրոնների» զարգացման որակապես նոր փուլով: Այդ կենտրոնների մեծ մասը, որ առաջացել է այս ընթացքում, էականորեն տարբերվում է իր նախորդներից: Եթե նախկինում այդպիսի կենտրոններն աշխատում էին առավել ընդգրկուն, զանգվածային և հանրային նշանակության խնդիրների լուծման ուղղությամբ, ապա այժմ վերջիններս կենտրոնացել են հիմնականում առավել նեղ, հաճախ քաղաքային կամ նահանգային հարցերի քննարկման վրա⁷:

Ներկայումս, ինչպես նշված է ԱՄՆ-ի Փենսիլվանիայի համալսարանի «Ուղեղային կենտրոններ և քաղաքացիական հասարակություն» ծրագրի տնօրեն Ջ. Մաքգանի 2012 թ. տարեկան զեկույցում, աշխարհի 182 երկրում հաշվվում է 6603 «ուղեղային կենտրոն» (այսուհետ՝ ՈւԿ), որոնց շուրջ 28%-ը գտնվում է ԱՄՆ-ում: Աղյուսակ 1-ում ներկայացված են ամենաշատ ՈւԿ ունեցող 15 երկրները:

Աղյուսակ 1

Երկիր	ՈւԿ
ԱՄՆ	1823
Չինաստան	429
Միացյալ Թագավորություն	288
Հնդկաստան	269
Գերմանիա	194
Ֆրանսիա	177
Արգենտինա	137
Ռուսաստան	122
Ճապոնիա	108
Իտալիա	107
Կանադա	96
Հարավային Աֆրիկա	86
Բրազիլիա	82
Շվեդիա	77
Շվեյցարիա	71

⁷ Տե՛ս **Кочетков Г., Сулян В.**, «Мозговые центры» в США: наука как инструмент реальной политики, <http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=2010/5/05>

Հատկանշական է, որ, այդ հեղինակավոր զեկույցի համաձայն, աշխարհի 10 լավագույն ՈւԿ-ներից 5-ը ամերիկյան են⁸.

Աղյուսակ 2

	ՈւԿ	Երկիր
1.	Բրուքինգսի ինստիտուտ (Brookings International)	ԱՄՆ
2.	Չեթմ Հաուս (Chatham House)	Միացյալ Թագավորություն
3.	Հանուն միջազգային խաղաղության Քարնեգիի հիմնադրամ (Carnegie Endowment for International Peace)	ԱՄՆ
4.	Ստոկհոլմի միջազգային խաղաղության հետազոտությունների ինստիտուտ (Stockholm International Peace Research Institute)	Շվեդիա
5.	Ռազմավարական և միջազգային հետազոտությունների կենտրոն (Center for Strategic and International Studies)	ԱՄՆ
6.	Միջազգային հարաբերությունների խորհուրդ (Council on Foreign Relations)	ԱՄՆ
7.	Ամնեսթի ինտերնեյշնլ (Amnesty International)	Միացյալ Թագավորություն
8.	Բրյուգել (Bruegel)	Բելգիա
9.	«ՌԵՆՂ» կորպորացիա (RAND Corporation)	ԱՄՆ
10.	Ռազմավարական հետազոտությունների միջազգային ինստիտուտ (International Institute for Strategic Studies)	Միացյալ Թագավորություն

Ինչպես նշված է վերոնշյալ զեկույցում, Հարավային Կովկասի երեք երկրների մեջ ՈւԿ-ների քանակով առաջատարը Հայաստանն է, որտեղ գործում է 14 ՈւԿ, իսկ Վրաստանում⁹ և Ադրբեջանում¹⁰ 13-ական: Մեր մյուս հարևանները՝ Թուրքիան¹¹ և Իրանը,¹² ունեն համապատասխանաբար՝ 27 և 33 ՈւԿ:

⁸ Տե՛ս **McGann J.G.**, 2012 Global Go to Think Tanks Report and Policy Advice, 2012 Think Tanks and Civil Societies Program, International Relations Program University of Pennsylvania, Philadelphia, PA USA,

http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1006&context=think_tanks&seiredir=1&referer=http

⁹ Վրաստանի ՈւԿ-ների վերաբերյալ տե՛ս **Թ. Վարդանյան**, Վրաստանի ուղեղային կենտրոններն ու ակադեմիական համակարգը, «ԳԼՈՐՈՒՄ Էներգետիկ և տարածաշրջանային անվտանգություն», 2009, թիվ 5, էջ 39-47:

¹⁰ Ադրբեջանի ՈւԿ-ների վերաբերյալ տե՛ս **Դ. Գալստյան, Ա. Փաշայան**, Ադրբեջանի որոշ հետազոտական կենտրոնների գործունեությունը, «ԳԼՈՐՈՒՄ Ազգային անվտանգություն», թիվ 5, 2009, էջ 49-58, ինչպես նաև **Դ. Գալստյան, Վ. Գեղամյան**, Նոր իրողություններ Ադրբեջանի հետազոտական կենտրոնների ոլորտում, «21-րդ դար» տեղեկատվական-վերլուծական հանդես, թիվ 4, 2011, էջ 5-23:

¹¹ Թուրքիայի ՈւԿ-ների վերաբերյալ տե՛ս **Ա. Սիմավորյան**, Թուրքիայի ուղեղային կենտրոնների զարգացման նախադրյալները, «21-րդ դար» տեղեկատվական-վերլուծական հանդես, 2012, թիվ 6, էջ 17-34:

¹² Իրանի ՈւԿ-ների վերաբերյալ տե՛ս **Ս. Սարուխանյան**, Իրանի «ուղեղային կենտրոնները», «ԳԼՈՐՈՒՄ Էներգետիկ և տարածաշրջանային անվտանգություն», 2009, թիվ 6, էջ 38-43:

Հատկանշական է, որ թեև ՈւԿ-ների քանակով Հայաստանը գերազանցում է իր հարավկովկասյան հարևաններին, սակայն, ի տարբերություն Ադրբեջանի, աշխարհի լավագույն 150 ՈւԿ-ների ցուցակում, ցավոք, չկա հայաստանյան որևիցե ՈւԿ: Ադրբեջանական ՈւԿ-ներից այդ ցուցակում տեղ են գտել Ռազմավարական (124-րդ տեղ) և Տնտեսական հետազոտությունների կենտրոնները (133-րդ տեղ): Մեր հարևան Թուրքիան նույն ցուցակում ներկայացված է 3 կենտրոնով՝ Թուրքիայի տնտեսական և սոցիալական հետազոտությունների հիմնադրամ (77-րդ տեղ), Լիբերալ մտածողության ընկերակցություն (89-րդ տեղ), Ռազմավարական հետազոտությունների և վերլուծությունների կենտրոն (143-րդ տեղ): Վրաստանն ու Իրանն այստեղ ներկայացուցիչներ չունեն:

Ուշադրության է արժանի նաև այն, որ ՈւԿ-ների մեծ մասը ստեղծվել է համալսարանների կողմից, ինչն ընդգծում է դրանց հետազոտական մեծ ներուժը և կապը ակադեմիական գիտության հետ: Ներկայացնենք 2012 թ. համալսարանական ՈւԿ-ների լավագույն տասնյակը¹³.

Աղյուսակ 3

N	Կենտրոն	Ուսումնական հաստատություն	Երկիր
1.	Հուլիերի ինստիտուտ	Սթենֆորդի համալսարան	ԱՄՆ
2.	Գիտության և միջազգային հարաբերությունների Բելֆերի կենտրոն	Հարվարդի համալսարան	ԱՄՆ
3.	Զարգացման հետազոտությունների ինստիտուտ	Սասեքսի համալսարան	Միացյալ Թագավորություն
4.	Միջազգային զարգացման կենտրոն	Հարվարդի համալսարան	ԱՄՆ
5.	Միջազգային հետազոտությունների և ուսումնասիրությունների կենտրոն	Սայնսիս Պո	Ֆրանսիա
6.	Մոլորակի ինստիտուտ	Կոլումբիայի համալսարան	ԱՄՆ
7.	Հանրային քաղաքականության խումբ/IDEAS	Քաղաքագիտության և տնտեսագիտության Լոնդոնի դպրոց	Միացյալ Թագավորություն
8.	Անդրատլանտյան հարաբերությունների կենտրոն	Միջազգային առաջավոր ուսումնասիրությունների դպրոց, Ջոն Հոպկինսի համալսարան	ԱՄՆ
9.	Միջազգային անվտանգության և համագործակցության կենտրոն	Սթենֆորդի համալսարան	ԱՄՆ
10.	Պաշտպանական հետազոտությունների կենտրոն	Լոնդոնի թագավորական քոլեջ	Միացյալ Թագավորություն

¹³ Տե՛ս **McGann J.G.**, նշվ. աշխ.:

Ինչպես արդեն նշվեց վերևում, ՈւԿ-ների զարգացման ոլորտում ներկայիս գործընթացները հիմնականում բնորոշվում են ընդհանրականից դեպի առավել նեղ հարցեր անցումով: Հատկանշական է նաև, որ ակադեմիական ՈւԿ-ներն իրենց հետազոտություններում փորձում են գաղափարապես չեզոք դիրք և ֆինանսավորման բազմազանեցված աղբյուրներ ունենալ, ուստի, որպես կանոն, համապատասխանում են անկողմնակալ գաղափարների և ինտելեկտուալ արտադրանք թողարկող կազմակերպության կոչմանը:

Մյուս կողմից՝ այն ՈւԿ-ները, որոնք հաճախ գործում են բացառապես որևէ քաղաքական, կրոնական, տնտեսական կամ այլ տիպի կազմակերպության ֆինանսավորմամբ, կամ ուղղակիորեն դառնում են վերջիններիս կառույցը, թեմատիկորեն կողմնորոշված են, գործում են որոշակի գաղափարական շրջանակներում, սպասարկում են համապատասխան քաղաքական գիծ, հետապնդում են որոշակի շահեր, իսկ ուսումնասիրությունները հաճախ կրում են քարոզչական բնույթ:

Հենց վերջին հանգամանքն էլ ներկայումս դարձել է արևմտյան ակադեմիական հանրության ակտիվ քննարկման հարցերից մեկը: Մտահոգության առիթ է տալիս նաև այն, որ այդ կենտրոններն աստիճանաբար ավելի շատ են օգտագործվում քաղաքական կուսակցությունների և գործարար աշխարհի խոշոր ներկայացուցիչների կողմից՝ իրենց մասնավոր նպատակներն իրագործելու համար: Դրանք հաճախ ստանձնում են հզոր PR կենտրոնների դեր:

Այլ է վիճակը համալսարանական հետազոտական կենտրոններում, որոնց գործունեությունը, ձևավորված գիտական ավանդույթներով, ինստիտուտներով և համակարգերով, գտնվում է ակադեմիական հանրության հսկողության տակ: Արժանահավատության գործոնը, որն այս պարագայում հատուկ է համալսարանական հետազոտողներին և ՈւԿ-ներին, բնավ կարևոր չէ գաղափարապես կողմնորոշված ՈւԿ-ների համար, որոնք իրենց արտադրանքը մատակարարում են շահագրգիռ պատվիրատուներին:

Գաղափարական բնույթ ունեցող առավել հայտնի ՈւԿ-ներից կարող ենք առանձնացել՝

- Ձեռնարկատիրության ամերիկյան ինստիտուտը, Հուվերի և Հադսոնի ինստիտուտները, «Ժառանգություն» հիմնադրամը՝ որպես պահպանողական ուղղվածությամբ կենտրոններ,
- Կատոնի ինստիտուտը՝ որպես լիբերալ (ազատական) կողմնորոշմամբ կենտրոն,
- «ՌԵՆԴ» կորպորացիան, Ռազմավարական և միջազգային հետազոտությունների կենտրոնը՝ որպես աջ կենտրոնամետ ուղղվածությամբ կենտրոններ,
- Տնտեսական հետազոտությունների ազգային բյուրոն, Միջազգային հարաբերությունների խորհուրդը, «Հանուն ազատության ֆորում» կազմակերպությունը և «Ռեսուրսներ ապագայի համար» կազմակերպությունը՝ կենտրոնամետ ուղղվածությամբ,
- Քաղաքի խնդիրների ինստիտուտը, Բրուքինգսի ինստիտուտը և Հանուն միջազգային խաղաղության Քարնեգիի հիմնադրամը՝ ձախ կենտրոնամետ ուղղվածությամբ:

Ժամանակակից ՈւԿ-ների աշխատանքների արդյունավետ կազմակերպման գրավականը ճիշտ կառուցվածքի և կադրերի ընտրության մեթոդաբա-

նությունն է: Արևմտյան մոտեցման համաձայն՝ կենտրոնները կառավարվում են ըստ կորպորատիվ սկզբունքների: Այսպես՝ խոշոր հետազոտական կենտրոնները զլխավորում է նախագահը կամ գործադիր տնօրենը, ով հաշվետու է տնօրենների կամ դիտորդական խորհրդին: Վերջինիս կազմում ընդգրկվում են գործարարության, ակադեմիական շրջանակների ներկայացուցիչներ, նախկին խորհրդարանականներ, պետական ծառայողներ, այլ «ուղեղային կենտրոնների» հետազոտողներ: ՈւԿ-ի նախագահին ամենօրյա աշխատանքում օգնում են տեղակալները կամ առանձին հետազոտությունների ու ծրագրերի տնօրենները, բաժինների պետերը: Կենտրոնի ղեկավարը, ով իր հերթին հաշվետու է տնօրենների խորհրդին, ֆինանսական և կադրային հարցերին առնչվող որոշումներ է կայացնում, վերադաս խորհրդում հանդես գալիս աշխատանքների կազմակերպման արդյունավետության բարձրացման, կադրային քաղաքականության, կառուցվածքային փոփոխությունների, հետազոտությունների նոր ուղղությունների վերաբերյալ առաջարկություններով, կատարված աշխատանքների հաշվետվություններով և այլն:

Հետաքրքրություն են ներկայացնում կադրերի ձևավորման սկզբունքները: Հիմնականում պահպանվում է գիտական հաստատությունների պատճառների ավանդական համակարգը՝ տարբեր մակարդակների գիտաշխատողներ, փորձագետներ, վերլուծաբաններ, հետազոտողներ և այլն: Բացի այդ, արևմտյան ՈւԿ-ներին բնորոշ է մշտական և ժամանակավոր հաստիքների (արտահաստիքային աշխատակիցներ, ասոցացված, հրավիրված հետազոտողներ, ոչ լրիվ օրով զբաղվածներ, ժամանակավոր պայմանագրերով աշխատողներ և այլն) համադրության սկզբունքը: Տարբեր կենտրոններում դրանց հարաբերակցությունը կարող է էականորեն տարբերվել, ինչը պայմանավորված է ինչպես ինստիտուտի (կենտրոնի) չափերով, այնպես էլ կադրային քաղաքականությամբ: Այսպես՝ եթե Բրուքլինգում գերակշռում են մշտական աշխատակիցները, ապա Կատոնի ինստիտուտում գործում են 42 հաստիքային հետազոտողներ և 72 հրավիրվածներ:

Աշխարհի ՈւԿ-ները կարելի է դասակարգել ըստ տեսակների՝ խոշոր և բազմապրոֆիլ, խոշոր և մասնագիտացված, փոքր և մասնագիտացված:

ՈւԿ-ները տարբերվում են նաև իրենց ֆինանսական հնարավորություններով: Այսպես՝ 2008 թ. տվյալներով, ըստ բյուջեի մեծության, ամերիկյան ՈւԿ-ների առաջատարներ են՝ «ՌԵՆԴ» կորպորացիան, Բրուքլինգսի ինստիտուտը և «Ժառանգություն» հիմնադրամը, համապատասխանաբար՝ 251 մլն, 60,7 մլն և 48,4 մլն ԱՄՆ դոլար:

Հարկ է նշել նաև, որ անցած տասնամյակի կեսերին բազմաթիվ ՈւԿ-ների ֆինանսական վիճակը համեմատաբար բարվոք էր, շատերի եկամուտների և ծախսերի հաշվեկշիռը դրական էր, իսկ որոշների մոտ դրական տարբերությունը հասնում էր նշանակալի չափերի. այսպես՝ Հանուն միջազգային խաղաղության Քարնեգիի հիմնադրամը՝ 21,3 մլն, Ձեռնարկատիրության ամերիկյան ինստիտուտը՝ 12,3 մլն, Բրուքլինգսի ինստիտուտը՝ 9,9 մլն ԱՄՆ դոլար:

Ինչ վերաբերում է առաջատար կենտրոնների գործադիր տնօրենների կամ նախագահների տարեկան աշխատավարձի չափերին, ապա 2005 թ. ամենաբարձրը արձանագրվել է «Ժառանգություն» հիմնադրամում՝ 634 հազ. ԱՄՆ դոլար: Ընդհանուր առմամբ, ամերիկյան 27 առաջատար կենտրոնների ղեկավարների աշխատավարձը գերազանցում էր տարեկան 100 հազ. դոլարը:

Ձբաղվածների քանակով առանձնանում էին Քաղաքի խնդիրների ինստիտուտը և «ՌԵՆԴ» կորպորացիան՝ 1500 գիտաշխատողով, Բրուքինգսի ինստիտուտը և Միջազգային հարաբերությունների խորհուրդը, համապատասխանաբար՝ 229 և 203 աշխատակցով¹⁴:

Ուշադրության է արժանի հետազոտող Մաքգանի մոտեցումը ևս, ով տարբերակել է ՈւԿ-ների հետևյալ տեսակները՝

- կուսակցական՝ պաշտոնապես որևէ կուսակցությանն առնչվող,¹⁵
- պետական՝ իշխանության համակարգի մեջ մտնող,
- ինքնավար՝ գործունեությամբ և ֆինանսավորմամբ էականորեն անկախ,
- համալսարանական՝ համալսարանին կից քաղաքագիտական կենտրոն,
- քվադրպետական՝ պետական դրամաշնորհներից և ֆինանսավորումից օգտվող, սակայն պաշտոնապես իշխանության կառույցներում չներառված,
- քվադրանկախ՝ կառավարությունից անկախ, սակայն շահագրգիռ խմբի, հովանավորի կամ պատվիրատուի կողմից վերահսկվող, որոնք ապահովում են հիմնական ֆինանսավորումը և էականորեն ազդում վերլուծական կենտրոնի գործունեության վրա¹⁶:

Հատկանշական է, որ, օրինակ՝ ամերիկյան քաղաքական գործընթացների վրա մշտապես, բնականաբար, տարբեր տարիներին տարբեր չափերով, զգացվել է ՈւԿ-ների ազդեցությունը: Այսպես՝ հատկապես նկատելի էր պահպանողական ՈւԿ-ների ազդեցությունը ԱՄՆ-ի 40-րդ նախագահ Ռ. Ռեյգանի (1981-1989) տնտեսական քաղաքականության վրա: Այդ ազդեցությունը զգալի էր և՛ պետական կարգավորման բարեփոխումների, և՛ հարկերի նվազեցման քաղաքականության, և՛ մոնետար քաղաքականության մշակման դեպքում, որը հետագայում անվանվեց «ռեյգանոմիկայի» քաղաքականություն: Դրա հիմնական թեզերն էին՝ պետական ծախսերի աճի դանդաղեցում, հարկերի և տնտեսության մեջ պետական միջամտության կրճատում, ինչպես նաև դրամային զանգվածի կրճատման ճանապարհով գնաճի նվազեցում: «Ռեյգանոմիկան» դարձավ վառ օրինակն այն բանի, թե ինչպես են ՈւԿ-ները արդյունավետորեն ազդում իշխող վարչախմբի տնտեսական քաղաքականության վրա: Հավելենք նաև, որ Ջ. Բուշ Կրտսերի նախագահության օրոք (2001-2009) ԱՄՆ-ի Կոնգրեսի կողմից մի շարք օրենքների մշակման գործում ակտիվորեն մասնակցել են նաև Ձեռնարկատիրության ամերիկյան ինստիտուտի և Բրուքինգսի ինստիտուտի փորձագետները:

Վերոնշյալի համատեքստում ավելորդ չէ նշել, որ ՈւԿ-ների թե՛ քանակով և թե՛ ներքին ու արտաքին քաղաքականության վրա իրենց ազդեցությամբ առաջատար համարվող ԱՄՆ-ում աստիճանաբար մեծանում է ուշադրությունն այն հանգամանքին, որ երկրի քաղաքական համակարգի վրա էական ազդեցություն ունեցող կազմակերպությունները, ստանալով բազմամիլիար-

¹⁴ Տե՛ս **Кочетков Г., Сунян В.**, նշվ. աշխ., <http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=2010/5/05>

¹⁵ Կուսակցությունների ՈւԿ-ների վերաբերյալ տե՛ս **Акопян О.**, Зарубежные партийные фабрики мысли: технологии и методы работы, Национальный институт развития современной идеологии, М., 2010, <http://www.nirsi.ru/75>

¹⁶ Տե՛ս **McGann J.G.**, Think Tanks and the transnationalization of foreign policy//, <http://www.fpri.org/enotes/thinktanks.20021216.mcgann.transnationalforeignpolicy.html>

դանոց նվիրատվություններ և ազատված լինելով հարկերից, գտնվում են հանրային հսկողությունից դուրս¹⁷:

Ինչ վերաբերում է երկրների ազգային անվտանգության ապահովման քաղաքականության մշակման վրա ՈւԿ-ների ազդեցությանը, ապա, ինչպես դիպուկ ձևակերպել է Հայաստանի առաջատար ՈւԿ-ներից մեկի՝ «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի¹⁸ տնօրեն Գ. Հարությունյանը. «Արդի դարաշրջանում ազգային անվտանգությունն, ավելի, քան երբևէ, պայմանավորված է առկա մտավոր ռեսուրսների քանակով և որակով, ինչպես նաև հասարակության՝ այդ ռեսուրսներն ազգային շահերին համապատասխան կազմակերպելու և օգտագործելու կարողությամբ: Հայտնի է, որ բացի ակադեմիական բնույթի ինստիտուտներից և համալսարաններից, մտավոր ռեսուրսների կազմակերպման կարևոր ձևաչափ են հատուկ հետազոտական կենտրոնները, այսպես կոչված think tank-երը... Կասկած չի հարուցում, որ նաև (եթե ոչ՝ գլխավորապես) իր մտավոր ռեսուրսների և ՈւԿ-ների զարգացած ենթակառուցվածքի շնորհիվ է ԱՄՆ-ը զբաղեցնում առաջատար ռազմաքաղաքական և տնտեսական դիրքեր աշխարհում»¹⁹:

Այս առումով, հետաքրքրական է 2012 թ. տվյալներով անվտանգության և միջազգային հարաբերությունների ոլորտում մասնագիտացած 10 լավագույն ՈւԿ-ների ցանկը, որտեղ նույնպես առաջատար դիրքում են ամերիկյան կենտրոնները²⁰.

Աղյուսակ 4

	ՈւԿ	Երկիր
1.	Ռազմավարական և միջազգային հետազոտությունների կենտրոն	ԱՄՆ
2.	Չեթմ հաուս	Միացյալ Թագավորություն
3.	Բրուքինգսի ինստիտուտ	ԱՄՆ
4.	Միջազգային հարաբերությունների խորհուրդ	ԱՄՆ
5.	Հանուն միջազգային խաղաղության Քարնեգիի հիմնադրամ	ԱՄՆ
6.	Ստոկհոլմի միջազգային խաղաղության հետազոտությունների ինստիտուտ	Շվեդիա
7.	«ՈՒՆԴ» կորպորացիա	ԱՄՆ
8.	Գիտնականների աջակցման Վուդրո Վիլսոնի միջազգային կենտրոն	ԱՄՆ
9.	Ռազմավարական հետազոտությունների միջազգային ինստիտուտ	Միացյալ Թագավորություն
10.	Միջազգային ճգնաժամային խումբ	Բելգիա

¹⁷ Տե՛ս **Snider J.**, Strengthen Think Tank Accountability. Politico. February 3, 2009, <http://www.politico.com/news/stories/0209/18306.html>

¹⁸ Տե՛ս www.noravank.am

¹⁹ **Գ. Հարությունյան**, «Ուղեղային կենտրոնները» և ազգային անվտանգությունը, «21-րդ դար» տեղեկատվական-վերլուծական հանդես, 2011, թիվ 1, էջ 5-6:

²⁰ **McGann J. G.**, 2012 Global Go to Think Tanks Report and Policy Advice, 2012 Think Tanks and Civil Societies Program, International Relations Program University of Pennsylvania, Philadelphia, PA USA, http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1006&context=think_tanks&seiredir=1&referer=http

Վերոնշյալ հեղինակավոր կազմակերպությունների մասին առավել պարզ պատկերացում կազմելու համար ներկայացնենք համառոտ տեղեկություններ 2012 թ. արդյունքներով անվտանգության ոլորտում լավագույնը ճանաչված Ռազմավարական և միջազգային հետազոտությունների կենտրոնի²¹ (ՌՄՀԿ) վերաբերյալ: Այսպես՝ այս կենտրոնի առաքելությունն է ապագա տասնամյակների ռազմավարական խնդիրների տեսլականի ձևավորումը և ներկա ընդգրկում հիմնահարցերի համապատասխան լուծումների որոնումը: 2000 թ. սկսած՝ այն ղեկավարում է Ջոն Հեմրին (John J. Hamre), ով նախկինում զբաղեցնում էր ԱՄՆ-ի պաշտպանության փոխնախարարի պաշտոնը: Կենտրոնը կառավարում է հիմնադիրների խորհուրդը նախկին սենատոր Սեն Նանի գլխավորությամբ: Աշխատակազմը (շուրջ 190 հետազոտող և աշխատակից) իրականացնում է ազգային և համընդգրկում անվտանգության խնդիրների ուսումնասիրություններ, մշակում համընդհանրացման դարաշրջանում քաղաքական ղեկավարման նոր մեթոդներ (տեխնոլոգիական և պետական քաղաքականության, միջազգային առևտրի, ֆինանսների և էներգետիկայի վերաբերյալ ծրագրեր): Հատկանշական է, որ կենտրոնի փորձագետներն աշխատում են աշխարհի բոլոր տարածաշրջաններում:

ՌՄՀԿ կենտրոնակայանը գտնվում է Վաշինգտոնում: Խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանում կազմակերպությունն ունի շուրջ 30 հետազոտական ինստիտուտների ցանց (կենտրոնը՝ Հոնոլուլու): Կազմակերպության գործունեությունն ազատված է հարկերից:

ՌՄՀԿ կազմում աշխատում են քաղաքագիտության և համաշխարհային քաղաքականության այնպիսի ազդեցիկ գործիչներ, ինչպիսիք են՝ Ջեֆրեյս Բեթգինսկին, Հենրի Քիսինջերը, Ջեյմս Շլեզինգերը և այլք: Կենտրոնն առաջարկում է քաղաքական խնդիրների ոչ ստանդարտ լուծումներ՝

- քաղաքական ռիսկի գնահատում,
- տարածաշրջաններում իրավիճակի վերլուծություն,
- միջազգային անվտանգության և կայունության մշտադիտարկում,
- հայացք հորիզոնից այն կողմ (ներկա գործընթացների հետևանքների և զարգացման տարբեր սցենարների մշակում):

Միաժամանակ, կազմակերպությունն աշխարհի տարբեր համալսարաններից ընտրված տաղանդավոր ուսանողների մեջ ձևավորում է առաջնորդության հմտություններ: Այսպես՝ ամեն տարի շուրջ 160 երիտասարդ ուսանում է ՌՄՀԿ-ում. շատերը հետագայում բարձր պաշտոններ են ստանձնում կառավարությունում, գործարարության ոլորտում, համալսարանական շրջանակներում: Բացի այդ, կենտրոնը տարեկան մոտ 800 հանդիպում է կազմակերպում, սեմինար և գիտաժողով, հրատարակում պարբերականներ:

Իր գործունեության ընթացքում կազմակերպությունը որդեգրել է աշխատանքի 7 հիմնական սկզբունք՝

- խնդրին երկկուսակցական մոտեցում,
- ռազմավարական հեռանկարներ,
- համաշխարհային մասշտաբ,
- միջգիտակարգային մոտեցում,
- պետական և հանրային հատվածի փոխգործակցություն,
- կարևորը արդյունքն է,
- նպատակը քաղաքական որոշումների մշակումն է:

²¹ Առավել մանրամասն տե՛ս www.csis.org

Հարկ է նշել նաև, որ աշխարհի առաջատար ՈւԿ-ների կարևոր գործառնություններից է ապագայի կանխատեսումների, տարբեր գործընթացների զարգացման սցենարների և սպասվելիք մարտահրավերներին համարժեք պատասխանների մշակումը: Կանխատեսումը, որպես գիտելիքահենք գործընթաց, պայմանականորեն կարող է բաժանվել երեք հիմնական տեսակի՝ արտարկում (էքստրապոլյացիա), մոդելավորում և փորձաքննություն: Միևնույն ժամանակ, կանխատեսման մշակումների ընթացքում օգտագործվում են բազմաթիվ վիճակագրական, տնտեսական ցուցանիշներ, սոցիոլոգիական և այլ մեթոդներ:

ՈւԿ-ների կողմից ապագայի կանխատեսման գործիքակազմը և մեթոդաբանությունն ուսումնասիրված են²²: Համառոտ կերպով ներկայացնենք ապագայի կանխատեսման կիրառվող մեթոդները, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի դրական և բացասական կողմեր.

- գրական մեթոդ՝ գրական և հրապարակախոսական հեղինակային տեքստ,
- մտորումներ ապագայի մասին՝ փորձագետի կարծիքը զարգացման հեռանկարների մասին,
- «Ղելֆի»՝ լայն, խաչաձև փորձագիտական հարցում,
- սցենարների մշակում՝ երկարատև զարգացումների տարբերակներ,
- նմանակումային (իմիտացիոն) մոդելավորում՝ իրավիճակի զարգացման մեջ սուբյեկտների պահվածքի խաղային մոդելավորում,
- ֆորսայթ՝ փորձագետների բազմափուլային աշխատանք. ներառում է «Ղելֆի», սցենարների մշակման և այլ մեթոդների համադրությունը:

Ամփոփելով նշենք, որ վերջին տասնամյակներում ՈւԿ-ների թվաքանակի անընդհատ աճի հանգամանքը թույլ է տալիս ենթադրել, որ ապագայում ևս այդ միտումը կշարունակվի, ինչը վկայում է ամբողջ աշխարհում նման կազմակերպությունների դերի ու նշանակության՝ քաղաքական շրջանակների և գործարար վերնախավի կողմից կարևորման մասին: Կարող ենք փաստել նաև, որ ժամանակակից ՈւԿ-ները կարևոր հասարակական գործառնություններ են կատարում. մի կողմից՝ թողարկում են գիտական, ինտելեկտուալ արտադրանք, մյուս կողմից՝ կարևոր քաղաքական պատասխանատու դեր են խաղում՝ արտացոլելով սոցիալ-քաղաքական մտքի տարբեր ուղղություններ, կամուրջ դառնալով ակադեմիական գիտության ու կիրառական քաղաքականության միջև: Միաժամանակ, ոլորտի զարգացման շարժընթացը ցույց է տալիս, որ ՈւԿ-ներն աստիճանաբար վերածվում են երկրների քաղաքական համակարգի կարևոր բաղադրիչի, որոնք ոչ միայն մշակում են ներկայի արտաքին և ներքին, այդ թվում՝ համաչափ և անհամաչափ սպառնալիքներին դիմագրավման մեթոդներ, այլ նաև փորձում են կանխատեսել ապագան: Իսկ կանխատեսելով ապագան՝ ինքներս ենք կերտում այն, քանզի, պատրաստ լինելով ապագայի տարբեր սցենարների իրագործմանը, մենք փոխում ենք դրանց հետևանքները:

²² Կանխատեսումների մեթոդաբանության վերաբերյալ տես ն. **Գ. Հարությունյան**, Կանխատեսումների մասին, «ԳԼՈՒՄՍ Ազգային անվտանգություն», 2011, թիվ 1, էջ 3-6:

ВАРДАН АТОЯН

Главный специалист отдела мониторинга управления по реализации стратегии национальной безопасности аппарата Совета Национальной Безопасности РА, ассистент кафедры „Юриспруденции и политологии“ АГЭУ, кандидат экономических наук

„Мозговые центры“- прошлое, настоящее и будущее.–

В быстро меняющемся XXI веке в деле прогнозирования будущего, разработки внешней и внутренней политики, а также в обеспечении национальной безопасности любой страны ключевое значение имеют „мозговые центры“. В наши дни „мозговые центры“, являющиеся феноменом прошлого столетия, становятся не только внутригосударственными, но, в некоторых случаях, глобальными общественно-политическими факторами, влияние которых далеко от традиционных представлений общества о чисто научных и образовательных учреждениях.

В статье, анализируя мнения экспертов, предпринимается попытка показать критерии, на основании которых исследовательская организация может быть определена как „мозговой центр“. Одновременно, вкратце, изложена история возникновения „мозговых центров“, анализируются виды и направленность их деятельности, принцип отбора кадров, методы прогнозирования будущих событий, а также влияние этих центров на внешнюю и внутреннюю политику и жизнедеятельность общества и государства.

В заключительной части статьи делается вывод, что глобальная тенденция последних десятилетий, которая характеризуется ростом числа „мозговых центров“ продолжится, что в свою очередь свидетельствует о важной и значимой роли, которую играют подобные организации в политических кругах и бизнес-элите многих стран.

VARDAN ATOYAN

Chief Specialist of Monitoring Division for the Implementation of National Security Strategy in the RA at the Staff of National Security Council, Assistant at the Chair of „Law and Politology“ at ASUE, PhD in Economics

„Think-Tanks“: Past, Present and Future.–

„Think-tanks“- a phenomenon of the last century, have vital importance in ensuring national security, internal and external policy drafting - regarding different spheres of a state and forecasting changes in the world of the XXI century. Today „think-tanks“ gradually become not only domestic but also, in some cases, global, public-political actors. The impact of „think-tanks“ is rather far from public traditional notion of being just a scientific and educational establishment.

Comparing opinions of experts in the given sphere the author tries to present the criteria serving as the main basis to consider an organization as „think-tank“. At the same time brief history, types, principles of activities and human recourse recruitment, tools used to forecast future events as well as the impact of „think-tanks“ on elaboration of external and internal policy of the State, public organizations are considered.

Concluding, special attention is drawn to the increasing number of „think-tanks“ within the last decades. This emphasizes the role and importance of such organizations in the world.

ՎԱՆԵՐԻ ՄԻՐՁՈՅԱՆ

ՀՊՏՀ կառավարման ամբիոնի պրոֆեսոր,
փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ԼԵՋՎԱԿԱՆ ՁԵՎԱԿԵՐՊՄԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՑ*

Ներածություն

Գրողը պետք է օգնի ընթերցողին:

Ակադեմիկոս Գևորգ Զահուկյանից վերցված բնաբանում պարզ ու անպաճույճ ձևակերպված է «լեզու – խոսք» հարաբերակցության արդյունավետ կարգավորման հիմնական կանոնը: Խոսքի հեղինակը (լինի բանավոր, թե գրավոր հաղորդակցում) ամենից առաջ պետք է հոգ տանի հասկացվելու մասին:

Գիտական խոսույթը (դիսկուրս, discourse) լեզվական իրողություն է՝ ներառված հաղորդակցական որոշակի համատեքստում: Եթե չգիտենք բնագրի լեզուն, ապա չենք էլ կարող կարդալ և հասկանալ, բայց եթե անգամ գիտենք, դեռ բավարար պայման չէ գրվածքը լիովին հասկանալու համար: Հասկանալ գրվածքը՝ նշանակում է ըմբռնել հեղինակի մտադրությունը (ինտենցիան), լեզվական իրողությունը վերածել մեր ներքին խոսքի: Իսկ դեռ ժամանակակից լեզվաբանության հիմնադիրներից մեկը՝ Ֆերդինանդ դը Սոսյուրն է հանգամանորեն ցույց տվել, թե որքան բարդ է լեզվական իրողության (langue) և լեզվական գործունեության (langage) կապը:

Առհասարակ, ինչպե՞ս է գոյանում մարդկային խոսքը: Ամենից առաջ՝ ասելիք ենք ունենում՝ որևէ դատողություն, կարծիք, վերաբերմունք, հարցադրում, հույզ և այլն: Մեր խնդրո առարկայի առումով, այսինքն՝ գիտական ելույթով հանդես գալիս կամ աշխատություն հրապարակելիս ասելիքը տեսական բնույթի ինչ-որ խնդրի վերաբերյալ որոշակի տեսակետ է, գաղափարի

* Հոդվածը պատրաստվել է «Ժամանակակից տնտեսագիտական խոսույթի լեզվատրամաբանական վերլուծություն» ՀՊՏՀ գիտական դրամաշնորհի շրջանակներում:

հիմնավորում, առաջարկվող լուծում: Ուստի և ցանկանում ենք ունենդրին, ակնդրին, ընթերցողին հաղորդել, գիտական հանրությանը մատուցել հետազոտական աշխատանքի արգասիքը: Եվ, ահա, պարզվում է, որ չենք կարող միմյանց որևէ բան ասել՝ առանց մեր մտքինը նախապես միջնորդավորելու խոսքով: Խոսողի միտքը, որպես լեզվական միջոցներով ձևակերպված իրողություն, հասցեատիրոջը հասնելու համար պետք է վերածվի խոսքի (parole)՝ որոշակիորեն հյուսված բառաշարի՝ տեքստի (լատիներենից փոխառված այս բառը հենց «հյուսվածք» է նշանակում textus): Միտքը վերածում ենք խոսքի ոչ թե հանուն այդ խոսքի, այլ որոշակի միտք փոխանցելու համար: Այլ կերպ ասած՝ հաղորդակցման ընթացքում իրականանում է ոչ թե «միտք – միտք» ուղղակի կապը, այլ «միտք – խոսք – միտք» անցումը («խոսքի ավարտուն շրջապատույտը»՝ ըստ Սոսյուրի): Իսպառ չմերժելով հեռահաղորդակցության («տելեպատիա») հնարավորությունը՝ ամփոփենք այսպես. մեր միտքը դատապարտված է նախապես դառնալու խոսք, որպեսզի դարձյալ վերածվի մտքի, և այդպես հնարավոր դառնա մարդկային հաղորդակցումը, այդ թվում՝ դրա ամենաբարդ տեսակներից մեկը՝ գիտականը:

Այսպիսով՝ խոսքը, լինի գրավոր թե բանավոր, հաղորդակցման միջոց է և, որպես այդպիսին, պետք է հնարավորինս ստույգ, անխաթար, հավաստի վերարտադրի նախնական միտքը: Իհարկե, ընկալողից էլ է կախված մտքի համարժեք վերարտադրությունը: Խնդրին մոտենանք, այդուհանդերձ, ըստ ջահուկյանական վարքականոնի պահանջի և մասնավորեցնենք գիտական գրագրության առումով: Որքանով ենք ենթարկվում այդ պահանջին: Հոդված գրելիս որքանով ենք ջանում մեր միտքը հստակ ու հասկանալի ձևակերպել: Կա բավական ծեծված մի արտահայտություն՝ «ընթերցողի դատին հանձնել»․ արդ, որքանով ենք կարողանում մեր այդ դատը հենց ինքներս պաշտպանել, այսինքն՝ ասելիքը մատուցել ընթերցողին՝ առավելագույնս դյուրացնելով դրա ընկալումը:

Թվարկված հարցերը դարձել են հետազոտության ինքնուրույն ասպարեզ: Առհասարակ, «լեզու – խոսք» անցման հիմնախնդիրների մասին ստեղծված է դասական գրականություն, ամենից առաջ՝ Վիլհելմ ֆոն Հումբոլդտի, Ֆերդինանդ դը Սոսյուրի, Լյուդվիգ Վիտգենշտեյնի, Թ. վան Դեյկի, Միշել Ֆուկոյի, Ռոլան Բարտի ծանրակշիռ հրապարակումները: Իսկ վերջին տարիներին ավելացել են գործնական ուղղվածությամբ ուշագրավ հրապարակումներ, որտեղ, բնականաբար, շեշտը դրված է գիտական ատենախոսության շարադրանքի և ձևակերպման խնդիրների պարզաբանման վրա¹:

Այս առումով հայերեն գրողի և խոսողի տրամադրության տակ անհրաժեշտ գրականության պակաս չկա: Հայ դասական հեղինակներից շատերն իրենք են օրինակ ցույց տալիս ընթերցողին հնարավորինս օգնելու, ոմանք նաև հատուկ են անդրադարձել խնդրին՝ Ղազարոս Աղայան, Ալեքսանդր Շիրվանզադե, Հովհաննես Թումանյան, Ղանիել Վարուժան, Պարույր Սևակ²:

¹ Տե՛ս **Волков Ю.**, Диссертация: подготовка, защита, оформление: практическое пособие. М.: Гардарики, 2005: Оформление научных работ: межвуз. метод. пособие для высш. учеб. заведений. Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2006: **Марьянович А., Князькин И.**, Диссертация. Инструкция по подготовке и защите. М.: АСТ, 2009: **Стрельникова А.**, Правила оформления диссертаций. М.: СпецЛит, 2009: **Aaronson S.**, Style in Scientific Writing // <http://www.garfield.library.upenn.edu/essays/v3p004y1977-78.pdf>: **Hopkins W.**, Guidelines on style for scientific writing // <http://www.sportsci.org/jour/9901/wghstyle.html>; <http://www.anglistika.upol.cz/Scientific%20style.pdf>

² Տե՛ս **Ղ. Աղայան**, Հայոց լեզու // Ղ. Աղայան, Երկերի ժողովածու չորս հատորով, հ. 3, 1963: **Ա. Շիրվանզադե**, Պետք է լեզուն մաքրել // Շիրվանզադե, Երկերի ժողովածու տասը հատորով,

Հրապարակի վրա է տեղեկատու, մեկնաբանական, ուսումնական բնույթի ծավալուն գրականություն³: Հատկապես օգտակար են բառագործածու-թյանը, խոսքի կառուցման և մատուցման առավել տարածված խաթարումների վերլուծությանը նվիրված՝ «սխալ է – ճիշտ է» սկզբունքով կառուցված հրապարակումները⁴: Այդուհանդերձ, կարիք է զգացվում եղածը լրացնելու բուն գիտական խոսքի վերլուծության օրինակներով, տարատեսակ լեզվասխալների պատճառների պարզաբանմամբ՝ հենց գիտական նյութի շարադրանքում:

Գիտության լեզուն. հիմնական պահանջները

Գիտության լեզուն առանձնանում է գեղարվեստական, քաղաքական-հրապարակախոսական, հոգևոր-եկեղեցական, գրասենյակային և խոսքի այլ տեսակներից, առավել ևս՝ առտնին տարատեսակ գրույցներից և գրություններից: Գիտական խոսույթին բնորոշ են լեզվաոճական, տրամաբանական և կառուցվածքային առանձնահատկություններ: Կան գիտական հրապարակումների (մասնավորապես՝ ատենախոսությունների) շարադրանքի ձևին և բովանդակությանը ներկայացվող որոշակի պահանջներ: Միևնույն ժամանակ, գիտական լեզվի գործառնությունը, «լեզու – խոսք» անցումը ենթարկվում են առհասարակ լեզվի (բնական լեզվի) գործառնության և գործածության, կապակցված խոսքի կառուցման համընդհանուր օրինաչափություններին, կան համագործածական բառեր և արտահայտություններ: Բուն իսկ, պայմանականորեն առանձնացված «գիտության լեզուն» ներքնապես տարանջատված է: Բնավ մեծ հմտության կարիք չկա տարբերակելու քիմիայի հարցերին նվիրված հոդվածի լեզուն շուկայական տնտեսության կարգավորման խնդիրների գիտական քննարկման տեքստից, գրականագիտական հետազոտության շարադրանքը՝ մեքենաշինության հեռանկարների վերլուծությունից:

Դրա հետ մեկտեղ, գիտական խոսույթի բոլոր տեսակները ընդհանրություն ունեն: Ամենից առաջ՝ դա եզրերի (տերմին) գործածությունն է, որով ապահովվում է գիտական ոճի միասնականության պահանջի կատարումը: Գիտական խոսքի ձևակերպման մյուս պահանջներն են՝ հստակություն, հիմնադրույթների և խնդրակների (թեզիս) անհակասականություն, բխեցումների հետևողականություն, շարադրանքի ծավալման տրամաբանական հիմնավորվածություն, մատուցման մատչելիություն և այլն:

Գիտական խոսույթը մյուս տեսակներից տարբերակող գլխավոր հանգամանքը, վերջիվերջո, հեղինակի նպատակադրումն է. օրինակ՝ մեկ բան է

h. 10, Եր., 1962: Հ. Թումանյան, Դիտողություններ լեզվի մասին // Հ. Թումանյան, ԵԼԺ, հ. 8, Եր., 1999: Դ. Վարուժան, Հորդորներ սկսնակներուն // ԵԼԺ, հ. 3: Պ. Սևակ, Պահպանենք և հարստացնենք մայրենին // Երկերի ժողովածու վեց հատորով, հ. 5, Եր., 1974:

³ Տես Մ. Ավագյան, Խոհեր մայրենի լեզվի մասին, Եր., 1988, Լ. Հախվերդյան, Զրույցներ լեզվի մասին, Եր., 1993, Վ. Գաբրիելյան, Գրավոր խոսք, Եր., 2007, Տերմինաբանական և ուղղագրական տեղեկատու, Եր., 2006: Յու. Ավետիսյան, Պաշտոնական ոճ, Եր., 2011, Գ. Բրուտյան, Գիտական աշխատանքի տեխնոլոգիան, Եր., 2010:

⁴ Տես Պ. Բեդիրյան, Հայ լեզուն և մեր խոսքը, Եր., 1999: Ե. Գևորգյան, Լ. Միրզոյան, Սխալ և ճիշտ, Եր., 2006: Հ. Գալստյան, Ճիշտը և սխալը, Եր., 2007: Վ. Միրզոյան, Հայերենը՝ անաղարտ, Եր., 2008: Ե. Գևորգյան, Ս. Գևորգյան, Հեռուստառադիոթեթեր. լեզվական մեղանջումներից մինչև անաղարտություն, Եր., 2010: Վ. Միրզոյան, Ճարտասանություն, Եր., 2012: Խ. Բաղիկյան, Ճիշտ խոսենք հայերեն, Եր., 2012:

դիվանագիտական փաստաթղթի լեզուն (պաշտոնական-գրասենյակային ոճ), մեկ այլ բան՝ դիվանագիտական հետազոտության լեզուն:

Գիտական խոսույթը բովանդակության և ձևի միասնություն է, դրանք պիտի ներդաշնակ լինեն: Գիտական ամենախոր հետազոտությունն իսկ կարող է համարժեք չընկալվել, եթե կառուցվածքայնորեն ու լեզվականորեն անհաջող է մատուցված: Իհարկե, հակառակ պնդումն էլ է արդարացի. սին, փուչ նյութը ամենակատարյալ լեզվով ու կառուցվածքով անգամ չի գոհացնում ընթերցողին:

Գաղտնիք չէ, որ գիտական բանավեճերը հաճախ փակուղի են մտնում ձևակերպումների հստակության պահանջը խախտելու պատճառով: Եվ եթե կողմերը փորձում են վերադառնալ գիտական քննարկման հուն, հարկադրված են լինում «սկսել սկզբից», այսինքն՝ ճշտորոշել ելակետային հասկացությունները: Հակառակ պարագայում մնում է արծանագրել, որ իրենք խոսում են «տարբեր լեզուներով»...

Խոսույթը, որպես խոսքային հաղորդակցման հյուսվածք (տեքստ), միավորում է երկու կողմերին՝ հաղորդագրության հեղինակին և հասցեատիրոջը: Միշտ ենթադրվում է, որ հեղինակն իր մտադրությունը ձևակերպելիս նկատի ունի որոշակի հասցեատիրոջ և ասելիքը հարմարեցնում, պատշաճեցնում է այդ իրական կամ երևութական հասցեատիրոջ ընկալման առանձնահատկություններին՝ լեզվական, կրթական, մասնագիտական, աշխարհայացքային և այլն: Այս առումով, խոսույթը նմանվում է երկկողմանի երթևեկությանը մի կամրջի: Դիցուք, քրիստոնյա քարոզչի խոսքն ուղղված է հատկապես քրիստոնյա հավատացյալին, ենթադրում է վերջինիս գոյությունը կամ գոյության հնարավորությունը: Քաղաքական խոսույթը հեղինակի՝ քաղաքական այս կամ այն իրողությանն առնչվող միտքն է՝ ուղղված միևնույն իրողության մասին որոշակի պատկերացում ունեցող հասցեատիրոջը:

Այս յուրատեսակ երկմիասնությունն առավել ևս բնութագրական է գիտական խոսույթին. հեղինակի և հասցեատիրոջ համար աշխարհի գիտական պատկերը մոտավորապես նույնն է, և այս հանգամանքն է վճռորոշ կողմերի խոսքային հաղորդակցման կայացման համար՝ բանավոր, թե գրավոր, անմիջական, թե հեռահար: Եվ գիտական խոսույթի տարատեսակները զանազանվում են ըստ իրողության այն տիպարի, որ ընկած է խոսույթի հիմքում և միավորում է կողմերին: Տնտեսագետ գիտնականը դատողություններ է անում տնտեսական կյանքի օրինաչափություններն արտացոլող որոշակի հայեցակարգի շրջանակներում: Հայեցակարգն այն տիրույթն է, որում նա ազատորեն ծավալում է սեփական մտքերը, նոր վարկածներ առաջ քաշում, հիմնավորում դրանք և այլն: Ինքնին հասկանալի է, որ տնտեսական կյանքի օրինաչափություններով բացարձակապես չհետաքրքրվող մեկը չի կարող որևէ կերպ ներառվել տնտեսագիտական խոսույթի մեջ: Հետևաբար՝ իրական է այն խոսույթը, որտեղ կողմերը լիարժեքորեն են ներառված, այսինքն՝ գիտական աշխատությունը կարդում են, գիտական զեկուցումը լսում են գիտնականները, ոչ թե անտեղյակները:

Արդ, որքանով է արդյունավետ գործադրվում խոսույթի կայացման, հեղինակին և նրա հասցեատիրոջը կամրջող գլխավոր միջոցը՝ լեզուն՝ որպես մարդկանց հաղորդակցությանը ծառայող նշանային որոշակի համակարգ: Գիտնական լինի, թե քաղաքական գործիչ, ամեն մի հեղինակ օգտագործում է լեզվի բառապաշարը, կապակցված խոսք կառուցելու օրինաչափություն-

ները, ոճական հնարավորությունները և այլ լեզվական իրականություններ սեփական մտքերն առավելագույնս հստակ ձևակերպելու և հասցեատիրոջը հասկանալի մատուցելու համար: Գլխավոր կանոնը Գ. Ջահուկյանի ձևակերպումն է՝ գրողը պետք է օգնի ընթերցողին: Ուստի, որքան էլ շեշտենք հասցեատիրոջ կարևորությունը, այնուամենայնիվ, խոսույթի ամբողջական արդյունավետության ապահովման մեջ անհամեմատ մեծ է հեղինակի պատասխանատվությունը: Ամեն մի հեղինակ պարտավոր է հնարավորինս ամեն բան անել, որ լեզվական առումով բացառվեն փոխըմբռնման խոչընդոտները:

Գիտական հրապարակման, մասնավորապես՝ ատենախոսության, մեկնագրության, ամսագրային հոդվածի կառուցվածքային ամեն մի միավոր նույնպես ենթարկված է ընկալման դյուրության պահանջին: Վերնագիրը, հիմնաբառերը, առաջաբանը, գլուխներն ու ենթագլուխները՝ իրենց լեզվական պարզորոշ արտահայտմամբ, բուն տեքստի մեջ տարբեր հատվածների առանձնացումը (թավ, շեղատառ, աղյուսակների, գծապատկերների ձևով և այլն) հնարավորություն են ընձեռում հեղինակին՝ ապահովելու հանրահայտ կամ հասցեատիրոջն արդեն հայտնի նյութից նորին անցնելը («թեմայից» անցումը «ռեմային»), ինչպես նաև մատուցվող նյութը լավագույնս շաղկապելու տվյալ հասցեատիրոջ ընկալունակության առանձնահատկություններին:

Գիտական նյութի մատուցումը պիտի ենթարկվի դեռ Արիստոտելի նշած «պաթոս–լոգոս–էթոս» հարաբերակցության ներդաշնակության հրամայականին: Գիտական հաղորդագրության (նորույթի, պարզաբանման, հանրաճանաչման, դասավանդման) հեղինակի ամբողջական մտադրությունը (պաթոսը), ինչպես նաև դրա ամեն մի առանձին տարր կարող են համարժեք ձևակերպում (լոգոս) ստանալ, եթե նա հաշվի է առնում հասցեատիրոջ ընկալման առանձնահատկությունները (էթոսը): Ինչպես հաղորդակցական այլ իրավիճակներում, գիտական հաղորդակցման ընթացքում էլ այս գործոնների ներդաշնակության խախտումը հղի է իմաստային կորուստների, աղավաղման, թյուրըմբռնման վտանգով: Գիտական գեկուցումը, օրինակ, դատապարտված է ձախողման, եթե հեղինակը խոսքը մատուցում է խրատական, ուսուցողական տոնով, անտեսելով ունկնդիր մասնագետների իրական ակնկալիքները: Նույնկերպ՝ ուսուցողական բնույթի նյութը դժվարությամբ է մարսվում խրթին լեզվական մատուցման պատճառով:

Խոսքը՝ գրավոր, թե բանավոր, ենթադրում է մտքերի հաղորդում (նաև՝ «փոխանակում», եթե հաղորդումը երկուստեք է): Բայց, ինչպես ասվեց, իրականում «միտք–միտք» հաղորդումն անհնար է առանց խոսքի միջնորդավորող դերակատարման: Կողմերի միջև տեղի է ունենում «միտք–խոսք–միտք» անցում՝ միակողմանի կամ երկկողմանի: Այսինքն՝ խոսողությունն ընդամենը միջնորդ օղակ է մտքից միտք անցման համար: Իսկ քանի որ միտքն օժտված է տարածականության հատկանիշով (մինչդեռ խոսքը գծային իրողություն է), ապա գրեթե միշտ անխուսափելի են իմաստային խաթարումները, մտքի փոխանցման կորուստները: Սա ճշմարիտ է մարդկանց խոսքային հաղորդակցման բոլոր տեսակների դեպքում, բայց եթե որոշ տեսակներում իմաստային աղավաղումներն այդքան էական ազդեցություն չունեն, ապա գիտական խոսույթի պարագայում դրանք զգալիորեն նվազեցնում են կողմերի փոխըմբռնման մակարդակը, պատճառում թյուրիմացություն, վիճաբանություն, բախում:

Որպես խոսքային կառուցվածք՝ ոչ միայն գիտական խոսույթը, այլև դրա ամեն մի առանձին օղակ (այսպես կոչված՝ «խոսողական գործողությունը», «speech act», «речево́й акт») ոչ թե կամայական հորինվածք են, այլ արտացոլում են իրականությանը հատուկ պատճառահետևանքային կապերը: Իսկ սա նշանակում է, որ գիտական խոսույթը, միզուցե ավելի, քան խոսույթի այլ տեսակներ, պետք է արտահայտի «լոգոսը»՝ լինի տրամաբանորեն անխոցելի: Այդուհանդերձ, վերլուծությունը հիմք է տալիս ասելու, որ գիտական հրապարակումներում հազվադեպ չեն տրամաբանական խոսքի խախտումները, հատկապես՝ բավարար հիմունքի օրենքի խախտումը, ոչ լրիվ ինդուկցիայի հիմքով ամփոփումը, բառագործածության տրամաբանության խաթարումները և այլն:

Գիտական խոսույթը շարժուն (դինամիկ) երևույթ է, հնից՝ արդեն հայտնի դատողության հիշեցումից անցում դեպի նոր մտքի ձևակերպման: Գիտական խոսույթը չի կարող լինել հանրահայտ մտքերի մեքենայական արձանագրում: Հեղինակից հասցեատիրոջը փոխանցվում են ոչ միայն հայտնի փաստեր, տվյալներ, վկայակոչումներ, մեջբերումներ, այլ նաև, պարտադիր կերպով, որոշակի նորույթ: Գիտական հաղորդակցման հասցեատերերի հիմնական ակնկալիքը հենց դա է՝ նորույթը, այնուհետև դրա գնահատումը՝ ըստ տվյալ գիտության մեջ տվյալ պահին կայունացած որոշակի չափանիշների:

Գիտական խոսույթն անհնար է պատկերացնել առանց հեղինակությունների վկայակոչման, տարատեսակ մեջբերումների: «Ոսկի միջինի» կանոնն այստեղ ևս հրամայական է: Հոդված լինի, թե մենագրություն, գիտաժողովի զեկուցում, թե ատենախոսության պաշտպանություն, միևնույն է, այս կամ այն հեղինակությունը չի կարող փոխարինել հեղինակի սեփական մտքին: Չերա՞ռատ մեջբերումներն անխուսափելիորեն վնասում են սեփական մտքի մատուցմանը, և երբեմն դա պարզապես սկսնակ հեղինակի փորձառության պակասի հետևանք է: Մեջբերման, հղումի, ծանոթագրության տեղին ու պատշաճ գործադրումը, ուրիշի և սեփական խոսքի ներհյուսումը, այսպիսով, գիտական աշխատանք կատարելու անհրաժեշտ հմտություններից են:

Շատ կարևոր է «պարզության» և «հստակության» պահանջների ճիշտ ըմբռնումը: Գիտական աշխատանքի մատուցումը կարող է ինքնին շատ պարզ լինել, այսինքն՝ ծանոթ և հասկանալի բառերով, առանց բարդ ձևակերպումների, սակայն միտքը՝ ոչ հստակ: Ավելին՝ հնարավոր է, որ պարզիպարզ մատուցված գրվածքը սոսկ քողարկում է ասվածի անմտությունը: Կարելի է տարբերակել հետևյալ կերպ. գիտական խոսույթի հստակությունը մտքի բովանդակության բնութագիրն է, իսկ պարզությունը՝ շարադրանքի ձևակերպման: **Պարզությունը միջոց է հստակություն ապահովելու:** Իսկապես «պարզ» պիտի կոչենք գիտական եզրահանգումների այն ձևակերպումը (որքան էլ արտաքուստ բարդ), որն ապահովում է գիտական մտքի հստակ մատուցում:

Արդ, հեղինակի լեզուն մի յուրատեսակ կամուրջ է, որով նա սեփական մտքերը կապում-միացնում է գետի մյուս ափին գտնվող ընթերցողի ընկալմանը: Կամուրջը պիտի հուսալի լինի, ներշնչի վստահություն, որ կարելի է քայլել և տեղ հասնել:

**Վերնագիրը և կառուցվածքը՝
որպես գիտական աշխատության մատուցում**

«Գիտական աշխատանքի տեխնոլոգիան» գրքում ակադեմիկոս Գ. Բրուտյանը շատ պատկերավոր է բնութագրել ատենախոսության վերնագրի կարևորությունը. «Վերնագիրը կարելի համեմատել այն դռների հետ, որոնք բացվում են հյուրերի առջև և որոնք շատ բան են ասում դռների հետևում գտնվող կառույցի բնույթի, նշանակության և վիճակի մասին»⁵:

Իրոք, դիպուկ համեմատություն է. ինչպես դռներն են տարբեր, այնպես էլ վերնագրերը, բայց պահանջը միասնական է՝ ուրվագծել ներսում եղածը, հեղինակի խոստումը և, բուն իսկ ձևակերպմամբ, գրավել ընթերցողի ուշադրությունը:

Չմոռանանք, որ դեպի գիտական աշխատանքի ներաշխարհի տանող այլ «դռներ» էլ կան: Դրանցից է «Անոտացիան», որ գրքի երկրորդ էջում է տեղադրվում և առավել սեղմ տեղեկացնում ընթերցողին գրքի էության և հնարավոր կիրառության մասին:

Հաջորդ դուռը «Բովանդակությունն» է, որ հիմնականում լինում է գրքի վերջում, բայց կարող է լինել նաև սկզբնամասում, առաջաբանից կամ հրատարակչական նախաբանից անմիջապես հետո: Հաջող բովանդակությամբ՝ գրողը ընթերցողին տրամադրում է մի յուրատեսակ բանալի՝ բոլոր դռները միանգամից բացող: Համոզվելու համար փորձեք կարդալ որևէ գիրք՝ առանց նախապես ծանոթանալու դրա բովանդակությանը և կհամոզվեք, որ... սխալ եք կարդում, ոչ արդյունավետ:

Որքան էլ տարօրինակ է հնչում, գիտական աշխատությունը ճիշտ կարդալուն շատ է օգնում վերջին «դուռը»՝ ամփոփիչ մասը: Հնուտ հեղինակն անպայման ամփոփում է ասելիքը. նա ճանապարհ է անցել, ենթադրվում է՝ ընթերցող(ներ)ի ուղեկցությամբ, ահա ուր որ է հասնելու է ավարտին, ուստի հետադարձ մի հայացքով անցած ուղին է ամփոփում, ինքն իրեն և ընթերցող(ներ)ին հիշեցնում, թե որտեղից սկսեցին և ո՛ւր հասան (ի՛նչ էր խոստացել և որքանո՞վ կատարեց խոստումը՝ գոնե այս պահին):

Իհարկե, «դռները» մենք բացում ենք որպես ընթերցող: Բայց մեր գործը հեշտացնողը, «դուռ բացելը» դյուրացնողը մենք չենք, այլ հեղինակը. վերհիշենք «գրողը պետք է օգնի ընթերցողին» իմաստուն խորհուրդ-պահանջը: Արդ, գիտական աշխատության վերնագիրը, անոտացիան, բովանդակությունը, ամփոփումը, ինչպես նաև կառուցվածքային մյուս տարրերի լեզվական ձևակերպումները պետք ենթարկվեն այդ պահանջին:

Հավելենք, որ վերջին տարիներին գիտական ամսագրերում և ժողովածուներում հրապարակումներն ունեն լրացուցիչ «դռներ»՝ այլալեզու ամփոփումներ և, այսպես կոչված՝ «հիմնաբառեր». դրանք մի քանի հանգուցային բառեր են, որ դարձյալ պիտի օգնեն ընթերցողին կողմնորոշվելու և հավաստի ընկալելու մատուցված նյութը: Ի դեպ, անգլերեն «Key words» բառակապակցությունը ռուսերեն գրականության մեջ գործածվում է «ключевые слова» ձևով, մեր որոշ ամսագրեր պատճենել են որպես «բանալի բառեր»: Սա սխալ է. ճիշտը չեզոք բնութագրումն է՝ «հիմնական» կամ «հանգուցային բառեր», ըստ իս՝ գերադասելի է կցական «հիմնաբառեր» ձևը:

⁵ Գ. Բրուտյան, նշվ. աշխ., էջ 30:

Ինչևէ, խոսենք դռների արտաքինի, այսինքն՝ վերնագրի ձևակերպման մասին: Ահավասիկ ենթագլուխների մի քանի վերնագիր ուսումնական մի ձեռնարկից⁶.

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԱԶ-
ԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՌԱՋԱՏԱՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՏՆՏԵ-
ՍԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ԿՐԱ

ԱՆԳԻՄԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԵԼՔԸ ԴԻՏԱՐԿ-
ՎՈՂ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

ՖԵՈՂԱԼԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱ-
ՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ՋԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԳԵՐՄԱՆԻԱՅՈՒՄ

ԽՍՀՄ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵ-
ՐԱԶՄԻ ԵՎ ՀԵՏՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱ-
ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Ահա այսպես՝ տողադարձված վերնագրեր, ինչը արդարացված չէ ոչ մի կերպ՝ ո՛չ տեղի խնայողության, ո՛չ մեկ այլ նկատառումով: Դռներ, որ չեք էլ ուզում բացել: Բայց ամենավատն այն է, որ այսօրինակ գրվածքը ուսանողներին է մատուցված, ուստի ականա ընդօրինակման վտանգը բացառված չէ:

Ինչպես վերնագրերը, այնպես էլ գիտական աշխատության կառուցվածքը և կարևոր բանալի են, որ փորձառու հեղինակը տրամադրում, դրանով իսկ՝ օգնում է ընթերցողին:

Ահա թե ինչ պահանջներ են ներկայացվում գիտական աստիճան ստանալու համար կատարվող աշխատության՝ ատենախոսության կառուցվածքին՝ ըստ ՀՀ ԲՈՀ-ի հրահանգի. «Ատենախոսությունը պետք է ունենա հետևյալ բաղադրիչ մասերը՝ սահմանված ձևի տիտղոսաթերթ, բովանդակություն, առաջաբան կամ ներածություն՝ ներառելով ատենախոսության հիմնական դրույթները, տեքստ՝ առանձին գլուխներով, եզրակացություն, օգտագործված գրականության ցանկ, անհրաժեշտության դեպքում՝ գիտագործնական երաշխավորություններ կամ առաջարկներ, հավելված, նշանակումների, հապավումների, միավորների և տերմինների ցանկ»:

Մենագրությունների կառուցվածքը և մոտավորապես այդպիսին է: Առաջաբանը (կամ նախաբանը), ինչպես հուշում է ստուգաբանությունը, հեղինակի խոսքն է մինչև բուն ասելիքը՝ *առաջ-ա-բան*. գիրք գրելու նկատառումները, թեմայի կարևորությունը, նշակվածության աստիճանը, երբեմն՝ երախտագիտական խոսք. անգլերեն գրականության մեջ այս հատվածն այդպես էլ վերնագրվում է՝ «Երախտագիտություն» («Acknowledgement»): Ներածությունն արդեն մուտքն է դեպի հարցադրումների և քննարկումների շրջանակ՝ *ներածություն*:

Սա է ավանդական (և լիովին տրամաբանական) սկիզբը: Ի դեպ, այդպիսին է նաև ռուսերեն գրականության մեջ՝ «Предисловие» և «Введение»: Իսկ անգլերենում՝ «Preface» և «Introduction»:

Կան այլ մոտեցումներ: Հանդիպում է փոքր-ինչ տարօրինակ վերնագիր-մուտք՝ «*Հեղինակի կողմից*»: Ակամա հարց է առաջանում. իսկ մնացած

⁶ Գիտական էթիկայի պահպանման նկատառումներով խմբագրությունը համաձայնել է հեղինակի առաջարկին՝ չհրապարակել ստույգ աղբյուրները, թեպետ դրանք, ինչպես հարկն է, հողվածի բնագրում եղել են:

տեքստը, հիմնական նյութը մի՞թե ուրիշի «կողմից» է: Ավելի տարածված է «**Երկու խոսք**» անվանմամբ վերնագիր-մուտքը՝ առաջաբանից անմիջապես առաջ կամ դրա փոխարեն: Սովորաբար դա մեկ - մեկուկես էջ է և ներառում է հենց առաջաբանին պատշաճ ասելիք: Բայց ինչո՞ւ «Երկու» խոսք: Այդ նյութը լինում է մեկ ամբողջական խոսք: Սա մեր լեզվում խորապես արմատավորված (դասական հեղինակների գրքերում էլ է հանդիպում, բայց դրանից ավելի ընդունելի չի դառնում) ռուսաբանություն է. ռուս հեղինակը կարող է ասել «Երկու բառ» («մի քանի բառ»), բայց շարադրել երկու կամ հարյուր երկու բառ. միևնույն է, դա մեկ խոսք է: Ինչպես, ի դեպ, մեկ խոսք է ամբողջ գիրքը, հոդվածը, ելույթը:

Բառագործածության խաթարումներ

Ընդհանուր բնույթի այս դիտարկումներից անցնենք տնտեսագիտական խոսույթի գործնական վերլուծությանը և առայժմ սահմանափակվենք բառագործածության դիտարկմամբ (հաշվի առնելով սույն հոդվածի սահմանափակ ծավալը):

«Տնտեսագիտական» – «տնտեսական»

❖ «Նորամուծությունների ոլորտում պետական ազդեցության եղանակները կարող են լինել ուղղակի և անուղղակի: Դրանց հարաբերակցությունը պայմանավորված է գոյություն ունեցող **տնտեսական** իրավիճակով և գործող **տնտեսական** հիմնադրույթներով: Տնտեսագետների մի մասն այն կարծիքին է, որ տնտեսության զարգացման համար անհրաժեշտ է շեշտը դնել շուկայի վրա, իսկ մյուսները առաջնային են համարում պետական ակտիվ միջամտությունը» (ուսումնական ձեռնարկից):

«Հիմնադրույթները» վերաբերում են գիտությանը, ուրեմն պետք էր գրել «...**տնտեսագիտական** հիմնադրույթներով»: Ասվածը հաստատվում է երրորդ նախադասությամբ, որում հենց շարադրված են ներհակ հիմնադրույթները:

Իսկ «տնտեսական իրավիճակ» արտահայտության կողքին «գոյություն ունեցող» բնութագրումը միանգամայն ավելորդ է: Նկատենք, որ «տնտեսական իրավիճակ» բառակապակցությունը միշտ չէ, որ արդարացված է. կարելի էր պարզապես «տնտեսական վիճակ» արտահայտությունը գործածել:

Ասվածը հիմնավորելու համար նույն աղբյուրից բերենք կրկնաբանության արտառոց օրինակ. «Այս փուլում կառավարությունը հանգամանորեն քննարկում է ծրագրի նախագիծը, կատարում **իրական տնտեսական իրավիճակից** բխող անհրաժեշտ փոփոխություններ»(ուսումնական ձեռնարկից):

Եթե այդքան անհրաժեշտ էր արտահայտել կառավարության իրատեսական վարվելակերպը, կարելի էր շարադասությունը փոխել. «Այս փուլում կառավարությունը հանգամանորեն քննարկում է ծրագրի նախագիծը, կատարում **տնտեսության իրական վիճակից** բխող անհրաժեշտ փոփոխություններ»:

❖ «**Տնտեսական** վերլուծության ժամանակ ուսումնասիրվում են ոչ միայն գործոնային ուղղակի, այլև անուղղակի փոխկապակցություններ... **Տնտեսական** վերլուծությունում խմբավորումների եղանակը տարբեր նպատակներով է օգտագործվում... **Տնտեսական** վերլուծություն կատարելիս լայնորեն կիրառվում են նաև համեմատական հարաբերական մեծությունները...» (ուսումնական ձեռնարկից):

Այստեղ արդեն պահանջվում էր «տնտեսագիտականի» գործածությունը:

«Տնտեսական» է լինում երևույթը, ուստի և ասում ենք՝ «տնտեսական գործունեություն», «տնտեսական պարբերաշրջան», «տնտեսական ճգնաժամ» և այլն, իսկ տեսությունը, վերլուծությունը՝ «տնտեսագիտական», այսինքն՝ տնտեսական երևույթի իմացական արտացոլումը: Ահա թե ինչու կարող է լինել և՛ «տնտեսական խնդիր», և՛ «տնտեսագիտական խնդիր». եզրի գործածությունը պայմանավորված է խոսքաշարով, հեղինակի մտադրությամբ՝ նա նկատի ունի տնտեսակա՞ն ինչ-որ իրողություն, թե՞ դրա գիտական պարզաբանումը:

❖ «Այդ ժամանակաշրջանի հայ հեղինակներից ոչ ոք հատուկ տնտեսագիտական ուսումնասիրություն չի թողել, և չենք էլ կարող նրանցից *տնտեսագիտական* երևույթների համակարգված վերլուծություն ակնկալել: *Տնտեսագիտական* երևույթների մեկնաբանություններ կատարվել են տարբեր առիթներով՝ պատմաբանների, քաղաքական ու պետական գործիչների աշխատություններում» (ուսումնական ձեռնարկից):

Նախորդ բացատրության լույսով ակնհայտ է, որ այս անգամ էլ հակառակն է արվել՝ «տնտեսական» բնութագրիչի փոխարեն «տնտեսագիտականն» է գործածվել:

«Ժխտում» – «հերքում» – «մերժում»

❖ «Քեյնսն իր տեսությամբ *ժխտեց* մինչ այդ գոյություն ունեցող այն կարծիքը, որ շուկայական տնտեսությունն ունի ինքնակարգավորման հատկություն և ակտիվորեն հանդես եկավ տնտեսության պետական կարգավորման օգտին» (ուսումնական ձեռնարկից):

«Ժխտում» և «հերքում» բայերի շփոթը բավական տարածված է ոչ միայն գիտական գրականության մեջ: Մինչդեռ դրանց իմաստային տիրույթը միանգամայն հստակ է. «Ժխտում» ենք եղածը, իրողությունը, երևույթը, փաստը, «հերքում»՝ տեսակետը, կարծիքը, բացատրությունը, «մերժում»՝ առաջարկը:

Չկա, չի եղել, չի համապատասխանում իրականությանը, այդպիսի բան չկա և այլն. ահա թե ինչ ենք անում, երբ «Ժխտում» ենք որևէ բան:

Քեյնսը իրականում *հերքել* է մինչ այդ եղած կարծիքը (տեսակետը, գիտական մեկնաբանությունը, հայեցակարգը, տնտեսագետների դիրքորոշումը): Այլապես, եթե պահպանենք հեղինակների գործածած «Ժխտում» բայը, ականա անմտություն կստացվի. այն է՝ իբր Քեյնսն ասում է, թե գոյություն չունի այն, ինչին ինքն իր տեսությամբ հակադրվում է: Այս բացատրության լույսով նույնաբնույթ սխալ է, թե «Գ. Տաթևացին *մերժում* է այս տեսակետը», «Կ. Մենզերը *ժխտում* է Արիստոտելի տեսակետը», «պարբերականության գաղափարը *ժխտվում* էր». բոլոր տեղերում էլ «հերքել» բայն է պահանջվում:

«Հաշվին» – «շնորհիվ»

Եթե հատուկ ուշադրություն դարձնենք «հաշվին» և «շնորհիվ» կապերի գործածությանը, ապա ժամանակակից հայերենում դրանք դարձունակ են միայն դրական իրողության արձանագրման տիրույթում: Ստորև օրինակներում, սակայն, որոշակի շփոթ ենք արձանագրում:

❖ Ջուտ շահույթի *հաշվին* լրացուցիչ ձևավորված սեփական կապիտալի *հաշվին բարձրանում* է կազմակերպության ֆինանսական կայունությունը (մեկնագրությունից):

Միտքը, իհարկե, հնարավոր է հասկանալ, սակայն «հաշվին» բառը մանավանդ՝ անհարկի կրկնված) երկիմաստություն է առաջացրել: Միգուցե ընդունելի՞ է հետևյալ տարբերակը. «Զուտ շահույթից լրացուցիչ ձևավորված սեփական կապիտալի շնորհիվ ամրանում է կազմակերպության ֆինանսական կայունությունը»:

❖ Ղա հատկապես *վերաբերվում* է խոշորամասշտաբ նախագծերին, որոնք հաճախ հնարավոր չէ իրականացնել միայն սեփական միջոցների *հաշվին* (մենագրությունից):

❖ «Այստեղ հարկ է նշել, որ գիտության և կրթության ոլորտի ֆինանսավորումը իրականացվում է ոչ միայն բյուջետային միջոցների *հաշվին*» (մենագրությունից):

Այս երկու օրինակում պարզապես հարկավոր էր «հաշվին» բառից ազատվել՝ «սեփական միջոցներով», «բյուջետային միջոցներից»:

Իսկ վերջին մենագրությունից հաջորդ օրինակում մենք կգերադասեինք (ինչպես ոճական, այնպես էլ տրամաբանական առումով) «հաշվին»-ը փոխարինել «շնորհիվ»-ով. «Հենց այս փուլում է արտադրողը առավել եկամուտներ ստանում արտադրանքի բարձր մրցունակության *հաշվին*, իսկ վերջինս ամենից առաջ կախված է մրցակիցների բացակայությունից, ինչպես նաև գովազդային և այլ առևտրային կազմակերպական միջոցառումների իրականացումից»:

Հեղինակի մտադրության ստույգ ընկալման առումով, կարծում ենք, ավելի խնդրահարույց է «ի հաշիվ» մակբայի գործածությունը ստորև օրինակներում:

❖ «Տնտեսության բարձր տեխնոլոգիական բնագավառներում ազգային ընկերությունների առաջատար դիրքերը հնարավորություն են տալիս ակտիվորեն նպաստել երկրի արտաքին առևտրային հաշվեկշռի բարելավմանը՝ *ի հաշիվ* այլ երկրներ գիտատար արտադրանքի արտահանման» (մենագրությունից):

❖ «Ուսումնասիրությունները վկայում են, որ հարկերը բոլոր ժամանակներում անփոխարինելի միջոց են եղել պետական ապարատի պահպանման համար: *Ի հաշիվ* հարկերի են ձևավորվում ֆինանսական այն անհրաժեշտ միջոցները, առանց *որի* ոչ մի պետություն չի կարող իրականացնել իր գործառույթները» (ուսումնական ձեռնարկից):

Փորձենք կարդալ նույն օրինակները՝ տեղադրելով «շնորհիվ» կապը և կհամոզվենք, որ երկիմաստությունը վերանում է: Իրոք, ավելի քան հասկանալի է դառնում, որ երկրի արտաքին առևտրային դրական հաշվեկշիռը՝ արտահանման և ներմուծման հարաբերակցությունը, հոգուտ իրեն ապահովելը (ընդ որում՝ հնարավորինս ավելի մեծ ծավալով պատրաստի արտադրանքի արտահանմամբ և հումքի ներմուծմամբ) բարելավվում է շնորհիվ գիտատար արտադրանքի ավելացման: Նույնկերպ, պետությանն անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցները գոյանում են հարկերի շնորհիվ, ոչ թե ի վնաս դրանց (ինչը բխում է «ի հաշիվ» ձևակերպումից): Թերևս, գիտականորեն ավելի ստույգ կլիներ հետևյալ տարբերակը. «Հարկահավաքման շնորհիվ են գոյանում ֆինանսական...»:

«Որակ» – «հատկություն»

❖ «Ազահությունը *հոգեբանական որակ* է, որը ձևավորվում է մանկական տարիքում» (հոդվածից): «Սակայն սա այն դեպքերից է, երբ մարդուն հատուկ *որակների* մասին կարելի է մոռանալ» (հոդվածից):

Ուսերենում «качество» (որակ) բառը վերաբերում է ինչպես անձանց, այնպես էլ առարկաներին: Հայերենում վիճելի է անձնանիշ գոյականների հետ «որակի» գործածությունը, մանավանդ, եթե այդ բառի չարաշահման պատճառով նաև մոռանում ենք մեր բառապաշարի հարստությունը՝ «հատկություն», «ունակություն», «ընդունակություն», «բնավորության գիծ» (բնութագիծ), «արժանիք», «բարեմասնություն» և այլն:

Փորձենք առաջարկել ճշտման տարբերակ:

«Ազահությունը **հոգեկան** հատկություն է...»: Հատկությունը (նաև որակը) մարդու հոգեկանին, այլ ոչ դրա մասին գիտությանը՝ հոգեբանությանը վերաբերող իրողություն է: Նույնկերպ՝ «Սակայն սա այն դեպքերից է, երբ մարդուն բնորոշ հատկությունների մասին կարելի է մոռանալ»:

❖ «Արդյունքը շատ բանով կախված է անհատական **որակներից**, առաջին հերթին՝ ղեկավարի. նրա բնավորությունից, կյանքի և մասնագիտական փորձից, կրթական մակարդակից, մտածելակերպից, հոգեբանական առանձնահատկություններից: Ակնհայտ է, որ այդ **որակները** էապես տարբերում են իրարից նույնիսկ երկու ղեկավարների» (ուսումնական ձեռնարկից):

Այս դեպքում, հավանաբար, ավելի ճիշտ է «**բնութագծերի**» գործածությունը, քանի որ թվարկվում են մի շարք երևույթներ. «Արդյունքը շատ բանով կախված է անհատական բնութագծերից, առաջին հերթին՝ ղեկավարի. նրա բնավորությունից, կյանքի և մասնագիտական փորձից, կրթական մակարդակից, մտածելակերպից, հոգեկան առանձնահատկություններից: Ակնհայտ է, որ այդ բնութագծերն էապես տարբերում են իրարից նույնիսկ երկու ղեկավարների»:

«Տեսակ» – «տեսականի»

❖ «Եթե տվյալ ապրանքը խանութում ներկայացված է **մի քանի տասնյակ տեսականիով**, ապա...» (ամսագրային հոդվածից):

«Տեսականի» բառը հավաքականություն արտահայտող գոյական է, ինչպես, ասենք, «ընտրանի», «ավագանի», «առածանի», «նամականի»: «Տեսականի» նշանակում է «տեսակների ամբողջություն», ինչպես որ «առածանի»՝ առածների և ասացվածքների ժողովում: Մեկ ապրանքը երկու տեսականի չի կարող ունենալ, էլ ուր մնաց «մի քանի տասնյակ»:

Այս պարզեցման լույսով երեք տարբերակ՝

«Եթե տվյալ ապրանքը խանութում ներկայացված է մի քանի տասնյակ տեսակով, ապա...»:

«Եթե տվյալ ապրանքը խանութում ներկայացված է շատ հարուստ տեսականիով, ապա...»:

«Եթե խանութում տվյալ ապրանքի տեսականին շատ լայն է, ապա...»:

«Արտերկիր»՝ միայն եզակի

❖ «Ուսումնական ձեռնարկը շարադրելիս հաշվի են առնվել արտասահմանյան երկրներում դասավանդվող հարկային իրավունքի գործող պետական ծրագրերը, հարկային իրավունքի վերաբերյալ օրենսդրական ակտերի ժողովածուները, ինչպես նաև **արտերկրներում** հրատարակված հարկային իրավունքի դասագրքերը»: «Ինստիտուտը կրթական և գիտական կապեր է ունեցել ոչ միայն նախկին Խորհրդային Միության երկրների, այլ նաև **արտերկրների** մի շարք կրթօջախների... **Արտերկրներում** վերապատրաստման դասընթացներ են անցել 120 դասախոս և ասպիրանտ» (հոդվածից):

Ակնհայտ է, որ հեղինակներն ուզել են ասել «արտասահմանյան երկրներ», այսինքն՝ «արտերկիր» բաղադրությունը ընկալվել է որպես տվյալ բառակապակցության հոմանիշ: Բայց ճիշտ է արդյոք այդպիսի գործածությունը:

Ըստ բացատրական բառարանների՝ «արտերկիր» նշանակում է «արտասահման»: Ունենք նաև «արտերկրյա» և «արտերկրային» ածականները, որ նշանակում են տվյալ երկրի սահմաններից դուրս գտնվող (էքստերիտորիալ):

«Արտերկիր» նշանակում է, այսպիսով, տվյալ երկրից դուրս գտնվողը, այն ամենը, ինչ արտաքին է: Հայաստանի համար դրսի ամբողջ տարածքը *արտ-երկիր* է: Այսինքն՝ արտերկիր ասելով հասկանում ենք դրսի բոլոր երկրները միասին վերցրած, հետևաբար՝ այդ բառը չի կարող հոգնակի թվով գործածվել:

Բացի դրանից, քանի որ երկիրը նաև մեր մոլորակի անվանումն է, ապա «արտերկիր» ևս մի նշանակություն ունի, այն է՝ երկրագնդից դուրս: Հայռուներեն վերջին բառարանը այդպես էլ տալիս է «արտերկրային կյանք» արտահայտության թարգմանությունը՝ «внеземная жизнь»: Ուրեմն, վերոբերյալ բոլոր օրինակներում պահանջվում է այդ բառի գործածությունը եզակի թվով, ինչպես որ «Սփյուռք» բառի դեպքում է:

Բառապաշարի աղքատությունը

❖ «Հասկանալի է, որ նոր հասկացության հաճախակի *կիրառումը* անհրաժեշտություն է *առաջացնում* բացահայտելու դրա *առաջացման* պատճառները և տալու *դրա* գիտական սահմանումները» (մենագրությունից):

Հայերենի բառապաշարը մի՞թե այդքան աղքատիկ է, որ հնարավոր չի եղել խոսքաշարին սազական որևէ հոմանիշ գործածելը, ասենք՝ «առաջ գալ», «ի հայտ գալ», «ծագել», «հայտնվել», «գոյանալ» և այլն: Փորձենք դա (և որոշ այլ շտկումներ) անել հեղինակի և խմբագրի փոխարեն.

«Հասկանալի է, որ նոր հասկացության հաճախադեպ գործածությունը անհրաժեշտություն է առաջացնում պարզաբանելու դրա ծագման պատճառները և տալու գիտական սահմանումը»:

❖ «Ընդհակառակը, սրանց կողքին և սրանցից հետո էլ եղել են **բազմաթիվ** գիտնականներ, ովքեր հետազոտել են **բազմաթիվ** հիմնախնդիրներ»:

Նորից («դարձյալ», «կրկին», «վերստին»...) բառագործածության նույն աղքատությունը, ոճական տարտամ պատկերը: Արդյոք չէի՞ն օգնի «շատ», «բազում», «մեծաքանակ», «ոչ քիչ թվով» և այլ ձևեր:

Առհասարակ, բառի կամ բառակապակցության միտումնավոր կրկնությունը խոսքի պատկերավորության և հուզական արտահայտչականության գործուն միջոց է. «հարակրկնությունը» (լատիներեն՝ «անաֆորա», «էպիֆորա») շատ է տարածված գեղարվեստական և քաղաքական խոսքում: Տվյալ դեպքում նման արդարացում (այսինքն՝ հեղինակի նպատակադրում) չկա, և գիտական խոսքին էլ պատշաճ չէ դարձույթների չարաշահումը:

Եթե նրբազգաց ընթերցողին կոպիտ է թվում «բառապաշարի աղքատություն» փստորոշումը (կարելի էր մեղմասույթ գործածել, բայց հայերենի անաղարտության հարցում չլինենք կեղծ քաղաքավարի), թող ծանոթանա հաջորդ օրինակին. ուսումնական ձեռնարկի *մեկ* էջում *յոթ* անգամ գործածվել է «ներկայացվել» բայը (յոթն էլ՝ անտեղի):

«Ձեռնարկի յուրաքանչյուր գլխի սկզբում ամփոփ *ներկայացվում* են քննարկվող հարցադրումներն ու դրանց լուծումների բովանդակությունը... Յուրաքանչյուր գլխում *ներկայացված* տեսական մասի ամրապնդման նպատակով *ներկայացվում* են նաև իրավիճակային խնդիրներ, որոնց լուծումները տնտեսական վերլուծության միջոցով նպաստում են կառավարչական և ֆինանսական որոշումների կայացմանը: Ուսումնական ձեռնարկում տեղ գտած տնտեսական գործունեության վերլուծության խնդիրներն ու իրավիճակները *ներկայացված* են ըստ առանձին գլուխների: Ուստի, ուսանողները տվյալ գլխի տեսական մասը յուրացնելուց հետո, գիտելիքների ամրապնդման նպատակով պետք է լուծեն առաջարկվող խնդիրները, որոնց պատասխանները, ի դեպ, *ներկայացված* են առանձին գլխով... Ձեռնարկում *ներկայացված* է յուրաքանչյուր խնդրի ոչ միայն պատասխանը, այլև լուծման ողջ ընթացքը... Ուսումնական ձեռնարկում *ներկայացված* են ոչ միայն տնտեսական գործունեության վերլուծության վարժություններ, այլև իրավիճակային հիմնախնդիրներ»:

Այս դեպքում էլ լիովին տեղին կլինեն «առանձնացվում», «շարադրվում», «մեկնաբանվում», «բնութագրվում», «տրվում» և մի քանի այլ բայերի գործածությունը:

Ոճի անհարթություն

Ինչո՞ւ «կողմից» և ո՞ւմ «կողմից»

Այս «կողմից» բառաձևը գիտական որոշ տեքստերում մի իսկական կոտորած է սարքել, մորթել հայեցի լեզվամտածողությունը: Համոզվենք ուսումնական ձեռնարկից մի քանի օրինակով.

❖ «Այսպիսով, նոր պատմական դպրոցի *կողմից* առաջ քաշված տեսությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ...»:

Դարձնենք հայերեն. «Այսպիսով, նոր պատմական դպրոցի առաջ քաշած տեսությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ...»:

❖ «Աբվինացու աշխատությունը կաթոլիկության համար հանրագիտարանային նշանակություն ունի: Առ այսօր էլ նրա ուսմունքը լայնորեն օգտագործվում է Վատիկանի *կողմից*...»:

Շտկենք. «Առ այսօր էլ Վատիկանը լայնորեն օգտագործում է նրա ուսմունքը»:

❖ «Մասնագետների կարծիքով՝ Քեյնսի *կողմից* առաջարկված վերլուծության համակարգը «հեղափոխություն» էր տնտեսագիտության տեսության մեջ»:

Դարձյալ՝ հայերենին խորթ ձևը դյուրին արտաքսվում է. «Մասնագետների կարծիքով՝ Քեյնսի առաջարկված վերլուծության համակարգը «հեղափոխություն» էր տնտեսագիտության տեսության մեջ»:

«Հեղափոխություն» բառը պետք է գրվեր առանց չակերտի: Գիտության կամ տեսության մեջ հեղափոխությունը վաղուց չի ընկալվում փոխաբերական իմաստով, ուստի չակերտի կարիք չկա: Մինչդեռ չակերտով հեղինակը իր իսկ պնդումն ակամա կասկածի տակ է առել, այն է՝ Քեյնսի արածը իրականում հեղափոխություն է արդյոք:

Երկու օրինակ էլ մեթոդական ձեռնարկից.

❖ «Այս գրքույկում ևս, անշուշտ, կան ուսանելի նյութեր, սակայն, ցավոք, պետք է նշեմ, որ գրքույկի հեղինակները ոչ միշտ է, որ ղեկավարվել են իրենց իսկ *կողմից* տրված խորհուրդներով»:

Փորձենք ուղղել. «...հեղինակները ոչ միշտ է, որ ղեկավարվել են իրենց իսկ խորհուրդներով»:

Մենք այստեղ նաև գեղչեցինք «տված» բառը, քանի որ դրա իմաստն արդեն արտահայտված է «իրենց» դերանունով և դեռ մի բան էլ սաստկացել է «իսկ» մասնիկի գործածությամբ:

❖ «Բոլորն էլ կարող են դիմել դասախոսների, գիտաշխատողների, որ քննարկեն արդեն իրենց *կողմից* ընտրված թեման, բայց ոչ թե խնդրեն նրանց թեմա առաջարկել»:

Վերստին՝ առաջարկենք տարբերակ. «Բոլորն էլ կարող են դիմել դասախոսների, գիտաշխատողների, որ քննարկեն իրենց ընտրած թեման...»: Այս դեպքում էլ բաց ենք թողնում «արդեն» բառը, քանի որ «ընտրած» բառաձևը բնութագրում է կատարված-ավարտված գործողություն:

Համառոտագրություն և հապավում

Գիտական խոսույթի ոճական առանձնահատկություններից մեկն էլ համառոտագրության, հապավումների, կրճատ նշանակումների և բանաձևերի լայն գործածությունն է: Գիտական աշխատության լեզվական ձևակերպման մեթոդաբանական խնդիրներ այստեղ էլ կան:

❖ «Սակավ չի պատահում, երբ ուսանողը, որևէ մասնագիտության գծով ԲՈՒՀ ավարտելուց հետո, ցանկանում է իր գիտելիքներն ասպիրանտուրայում խորացնել այլ բնագավառներում... Ի դեպ՝ սեմինարին մասնակցում էին տարբեր ԲՈՒՀ-երից պրոֆեսորներ...» (մենագրությունից):

Ըստ կանոնակարգման (հաստատված ՀՀ կրթության և նախարարի 2003 թ. հունվարի 14-ի հրամանով)՝ հասարակ գոյականի արժեք ստացած «բուհ» բառը գրվում է **փոքրատառով**: Սա արդարացված բացառություններից մեկն է (ինչպես նաև «զագսը», «նէպը», «հէկը»), քանի որ տվյալ բառը հենց որպես հասարակ բառ էլ մտնում է բարդությունների մեջ՝ բուհական, միջբուհական և այլն: Եթե վերադառնանք ստույգ ձևին (իսկ օրինակը բերված է 2010 թ. առաջին անգամ հրատարակված գրքից) և, ընդհանուր կանոնին հետևելով, բաղադրյալ անունների տառային հապավումը սկսենք ամբողջությամբ գրել մեծատառով, ապա անգամ այժի համար տգեղ պատկեր կլինի՝ միջԲՈՒՀական և այլն:

«Մթա VI–III դարերում արագացավ արհեստների և առևտրի զարգացումը, սկսվեց երկաթի և բրոնզի օգտագործումը... Պլեբեյները մթա VI դարից պայքար են սկսում իրավահավասարության համար, որն ավարտվում է մթա III դարի վերջում... Աթենքը մթա V դարում դառնում է անտիկ աշխարհի արհեստագործության կենտրոն... Մթա II–III դարերում սկսված ստրկատիրության ճգնաժամը խոչընդոտում է արտադրողական ուժերի զարգացումը» (ուսումնական ձեռնարկից):

Այս ուսումնական ձեռնարկում այնքան են կրկնվում «մթա» և «մթ» ձևերը, որ սրբագրական վրիպակի մասին խոսք լինել չի կարող: Սրանք արդեն ոչ թե հապավում են, այլ համառոտագրություն, և տառերը պետք է անջատվեն միջակետով: Երբ գրում ենք մ.թ.ա. (համառոտագրության այս ձևը հաստատվել է Տերմինաբանական կոմիտեի 1961 թ. որոշմամբ), ապա կար-

դում ենք «մեր թվականությունից (թվարկությունից) առաջ» (Ճիշտը ամբողջական ձևով արտասանելն է, բայց խոսակցականում թույլատրելի է նաև «մըթըա»)։ Իսկ «մթա» և «մթ» գրելիս դրանք դառնում են ինքնուրույն բառեր, առաջացնում շփոթություն։ Նկատենք նաև, որ քարացած ոչինչ չկա. եթե հեղինակները նման բառագործածության ինչ-ինչ հիմնավորումներ ունեն, լավ կլինի դիմեն ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտ կամ Տերմինաբանական խորհուրդ՝ իրենց առաջարկը կանոնակարգելու նպատակով։ Իսկ մինչ այդ, պետք է ենթարկվել համառոտագրությունների գրառման ընդունված կարգին։

Ամսագրային մեկ հոդվածում, բնականաբար, հնարավոր չէ սպառել գիտական գրագրության լեզվատրամաբանական ձևակերպման բոլոր հարցերը։ «Լեզու – խոսք» փոխադարձ անցումների խորքային դիտարկման, գիտական աշխատության կառուցվածքի և մատուցման, բառագործածության, ոճական առանձնահատկությունների, նաև առավել հաճախադեպ տարատեսակ խաթարումների շտկման հարցերը կարիք ունեն շարունակական վերլուծության։

ВАЛЕРИЙ МИРЗОЯН

*Профессор кафедры „Менеджмента“ АГЭУ,
доктор философских наук*

Некоторые вопросы языкового оформления научных публикаций.– Бесспорна важность языка как для научного исследования, так и для научных публикаций. Подобно всем другим формам устной и письменной коммуникации между людьми, здесь также происходит движение по цепи „мысль – речь – мысль“. Автор сообщения, желая передать собственную мысль адресату, облакает ее в определенную речевую ткань; адресат (читатель или слушатель) посредством речевой коммуникации восстанавливает намерение (интенцию) автора, т.е. происходит то, что обычно именуется „пониманием“. Языковые средства призваны служить именно тому, чтобы, во-первых, идеи автора научной публикации были максимально идентично отражены в его речи и, во-вторых, были созданы необходимые лингвистические условия для аутентичного восприятия, воспроизводства и понимания идей автора потенциальным читателем. Два эти требования и формируют особенности функционирования естественного языка в сфере науки – научного стиля, или, условно говоря, „языка науки“. Это – терминологическая точность, ясность изложения, наличие дефиниций, логичность выводов, четко сформулированная новизна (особенно для диссертационных работ), возможная сжатость, минимальная (по сравнению с художественной литературой) экспрессивность, использование преимущественно безличных оборотов и т.п.

В статье теоретические вопросы конкретизированы на примере анализа некоторых публикаций по проблемам современной экономической науки. Выделены некоторые узловые термины, не вполне четкое использование которых неизбежно создает семантическую путаницу, из-за чего не только происходит искажение авторского замысла, но и возникают серьезные когнитивные препятствия перед читателем.

VALERI MIRZOYAN

*Professor at the Chair of „Management“ at ASUE,
Doctor in Philosophy*

Some Language Formulation Problems of Scientific Publications.– There is no doubt about the importance of language both of scientific research and presentation of scientific publications. As for any other forms of spoken and written human communication, we can certify here the existence of «Thought – Speaking act – Thought» chain.

Indeed, the process of understanding between two sides of communication is a chain of the following events: the author gives a form to his ideas, which means he creates, using language means, a concrete text, then the reader or listener tries to recover the author's intention. So any use of language in science has two main functions: first – help the author with maximally identical formulation of his ideas, second – facilitate the reader to most authentically receive, recover and understand the author's ideas. Therefore scientific style has the following features: usage of specific terms, clear definitions, logical sequence of utterance, lack of expressiveness, condensed utterance, novelty (especially for the scientific thesis), impersonal turns of speech, precisely formulated statements and so on.

Theoretical analysis of scientific style is used in this article for some examples from publications on economics. There were distinguished several main terms, unclear use of which inevitably creates semantic confusion, distorts the author's intention and gives rise to serious cognitive obstacles for any potential reader.

